Milan Marjanović

VLADIMIR NAZOR U ZADRU

(1899–1903)

NA SMJENI KRANJČEVIĆA

Za posljednjih sto godina u Zadru su dva naša velika pjesnika, za vrijeme od nekoliko godina prolaznog boravka u tome gradu, proživjela prve godine svoga sazrijevanja, otvorila se nacionalnoj inspiraciji i dala prve, najneposrednije, a u mnogočemu i najjače polete i izraze, koji ih karakterišu kao nacionalne pjesnike: pri kraju prve polovice XIX. stoljeća Petar Preradović, prvih godina XX. stoljeća Vladimir Nazor.

Preradović je bio u Zadru od kraja 1843. do 1847. (od 25. do 29. godine života), a Nazor od 1899.–1903. (od 23. do 26. godine života). Preradović je u otuđenom Zadru, u kome se tek počeo da organizira narodni elemenat, prvi put propjevao na svom narodnom jeziku, navješćujući istim aktom i osvit novih vremena (»Zora puca, bit će dana«). Iz Zadra dao je svoje najpopularnije patriotske pjesme i tu je izdao svoje »Prvience« (g. 1846.). Pola vijeka poslije mladi Vladimir Nazor u Zadru, gdje je narodni život već razbuđen politički i kulturno, ali još uvijek u teškoj borbi sa tuđinstvom, svoju poeziju inspirira nacionalnim motivima i posvećuje slavenskom i nacionalnom duhu. Tu izdaje svoju prvu zbirku pjesama (»Slavenske legende«).

Od kraja četrdesetih godina XIX. vijeka u Zadru je živ prosvjetni i književni rad na srpskoj i na hrvatskoj strani. »Zora Dalmatinska« izlazi od 1844. do 1849., jedne godine pod redakcijom Petra Preradovića. Šezdesetih godina je Zadar centar narodne borbe u Dalmaciji. Natko Nodilo (rođen u Splitu 1834.), veliki liberal (kasnije pisac studije o postanku papinske vlasti), pisac studije o religiji Srba i Hrvata (1885.–1890.), prvi je urednik borbenog lista »Il Nazionale« (1862. kasnije »Narodni list«). Profesoruje u Zadru 8 godina (1866.–1874.). Na kraju XIX. vijeka, u devedesetim godinama, u Zadru žive i rade mnogi hrvatski i srpski književnici. Trajno, nekoliko decenija, istarski pjesnik Rikard Katalinić Jeretov i najbolji literarni kritičar starije generacije

Jako Čuka (Čedomil Jakša). Osamdesetih godina izdaje Nikola Simić književni časopis »Iskra« (1884.–1887.), koji nastavlja i devedesetih godina (1891.–1894.), poslije čega pokušavaju R. K. Jeretov i Dinko Sirovica sa »Lovorom«, a Jeretov izdaje nekoliko zbirki pjesama (»Pozdrav istarskog Hrvata« 1891., »Majci« 1894., »Primorkinje« 1895., »Zadnje pjesme« 1901.). »Matica Dalmatinska« izdaje niz knjiga, a od 1901. i »Glasnik Matice Dalmatinske«, koji uređuju Jakša Čedomil i Rikard Katalinić Jeretov, potom Ivo Vojnović, te na kraju Petar Kasandrić. Pored škola, naročito hrvatske gimnazije, u Zadru radi uspješno i »Hrvatska knjižarnica«. Zadar je administrativni centar Dalmacije, sijelo dalmatinskog pokrajinskog sabora, u kome već od sedamdesetih godina Hrvati i Srbi imaju veliku većinu, a od osamdesetih u rukama i sve općine Dalmacije, osim zadarske, koja je u rukama protežiranih autonomaša-talijanaša.

U taj ambijenat dolazi mladi Nazor godine 1899. kao mladi suplent od 23 godine na talijansku gimnaziju, dolazi iz Splita, gdje je bio suplent na hrvatskoj gimnaziji školske godine 1898./99., pošto je u Grazu bio završio nauke 1897., i 1899. bio još jedan semestar u Grazu na polaganju posljednjih ispita. Na talijanskoj gimnaziji ostao je školske godine 1899./1900. i 1900./1901., a dvije druge godine na hrvatskoj gimnaziji u Zadru 1901./1902. i 1902./1903., kad je, u jesen premješten u Pazin, kao suplent u hrvatsku gimnaziju.

Četiri godine boravka mladoga Vladimira Nazora u Zadru imaju naročito značenje u njegovu razvoju i u historiji hrvatske poezije, jer u to doba, i baš tu u Zadru, Nazor postaje nacionalni pjesnik i počinje da smjenjuje S. S. Kranjčevića, pa je potrebno da se prikaže taj momenat u evoluciji samoga Nazora i hrvatske poezije. Ovaj prikaz želi biti prinos ovoj studiji, i to ne kao analiza i upoređenje poetske i estetske strane pitanja, nego u prvom redu historijske, u dokaz povezanosti Nazorove i Kranjčevićeve poezije toga vremena sa stadijem prijelaza u evoluciji našeg društveno-političkog života.

I.

U Zadar je Nazor došao kao mlad pjesnik, koji već prti svoj put i svoj izraz. Od njegovih prvenaca, štampanih u »Narodnom Listu« u Zadru i u zagrebačkoj »Prosvjeti« 1893., mladi je Nazor u svom prvom septenariju dao već nekoliko ciklusa lirike, koja je bila više figurativna nego retorična. Godine 1893. dao je pjesme još nedovoljno samostalne i književne: Karijatida, Dona Klara, Komšijino blago, Kralj Lear, Makbeth, Julija, Ave Maria. Godine 1894. samostalnije i živopisnije: Idile, nadahnute dispozicijom mladog pjesnika u proljeću sunčanom ispod Marjana, prije mature u Splitu. Godine 1895. pjesme spjevane većinom u Grazu i u Beču: Car Nerun, Poziv, Pokraj mora, Sinopsis (Loza, Ruža, Šipak), Kod ognjišta, Kosovo(1–13), Na tornju Sv. Stjepana u Beču, gdje kuša prvi put naći zasebni ritam. Godine 1896. u Grazu i na Braču

pjesme šireg rasega i većeg dometa, bogate rječitošću i slikovitošću: Kraljević Marko, Equus Caballus i niz biblijskih legenda (Ruta Moabka, Ahinoama i dr.), a 1897. nastavak biblijskih legenda (Avizaga Sunamitka, Žene Galilejke, Usortesana), Prometej, Četiri idile. Godine 1898. i prve polovice 1899.: prve Slavenske legende (Perun, Momir i Grozdana, Lozana, Dabog, Ilija Muromski, Vilinski soneti), Pontus, Jagoda. S time u pjesničkoj torbi dolazi Nazor iz Splita u Zadar u jesen 1899.*

U predgovoru II. izdanja »Slavenskih legenda« godine 1930. prikazao je Nazor genezu tih legenda, ili bolje reći utiske i raspoloženja, iz kojih su one kasnije nastale:

»Kad sam u jeseni 1894., otišao s krša svog rodnog otoka na nauke u Grac, uronio sam prvi put u maglu, našao se ne samo između tuđe čeljadi no i u novoj klimi i na novom tlu. Živio sam s početka, kao i svi đaci, uvijek u gradu, ponajviše u kavanama. Ali već druge godine moradoh sa svojim seminarskim drugovima na botanički izlet.« Odlazio je češće u okolicu i sve duže se zadržavao po selima i po šumarcima. »Nešto nevidljivo, a živo, luta gajem, gotovo me dira, otvara na meni nove uši, nove oči. Čujem i vidim likove o kojima sam dosada mogao jedva nešto slutiti na onom mome rodnom otoku, gdje gotovo nigdje ni šume ni vode ni pašnjaka. Po prvi put gledam kako Bog ide šumom.« Zdravi momci i djevojke, koje je sretao po livadama i njivama, dali su mu prve inspiracije za Momira i Ladu, požar šume za Peruna, magle na brdu Grollu za Goleč planinu. Kad je iz Graza došao u Split, kao suplent u gimnaziji, počeo je da čita Nodilovu radnju o vjeri starih Slavena i, kako sam priča, činilo mu se, kao da mu sam starac Nodilo govori: »Ostavi knjigu, a prihvati se svojih uspomena. Upoznao si stare bogove još prije čitanja te moje radnje. Dabog, davalac topline i hrane vodio te u ljetni dan uz rijeku, ugledao si Živaninu sliku i priliku u djevojci na zavijutku, a ono dvoje mladih u bašti, Momir i Grozdana na obila Jahorike. Vidio si u zrcalu zemaljskih voda slike onoga što se zbiva na nebesima... Nije ono bila zvonjava zvona sv. Ilije slovenačkog za požara šume, nego glas Perunov. Nije ono bio Groll u zemlji Njemaca no Goleć planina. Prozri kroz koprenu, progledaj do dna i otvori priču.«

I Nazor je u Splitu otvorio priču. »U njoj je govor o nečemu što je uvijek novo i mlado, jer je vječno. U njoj je korjen svemu što mi je naraslo.« U Vrazovoj Štajerskoj mladi se Nazor inspirisao, u Splitu je započeo Slavenske legende, a u Zadru ih dovršio i objavio.

Prve slavenske legende počele su izlaziti u književnim časopisima. »Perun« je bio štampan godine 1898. u »Vijencu«; »Momir i Grozdana« iste godine u »Novom vijeku« Tresića-Pavičića; »Ilija Muromski« u sarajevskoj »Nadi« a »Črt« u zagrebačkom »Životu« godine 1900., kad je štampana u istom listu i pjesma »Jarilo i Lada«.

Tresić-Pavičić je već ranije unosio imena slavenskih bogova u svoje pjesme, na pr. u »Ludoviku Posavskom«, a pjevao je i povećih pjesama, u kojima je bilo slavenske mitologije (»Molitva Žreca«, »San Vidov«, »Seoba Hrvata«), ali Tresiću su bogovi služili samo kao pozorišna dekoracija, da se pjesmi dade starinski kolorit; oni bogovi nisu bili osjećani primitivno, poganski i služili su samo kao alegorije za metafizičke i patriotske ideje pjesnika. U njegovu »Vidu« prepoznavao se staro-

* O mladosti i prvencima Vladimira Nazora, vidi: Milan Marjanović, Pjesnikovo proljeće, Prvijenci Vladimira Nazora, – »Hrvatsko Kolo«, Zagreb 1952, br. 3–4, str. 213–235.

zavjetni Jehova, a ne Bog prirodne religije. Tresićev Vid je »vaselenu zamislio«, ona se izvi »iz njegova razuma«, ali budući da »svijet nije imao svijesti« i budući da na zemlji ne bijaše »nikoga da se divi bogovima« i da im »pjeva hvale«, Vid stvara čovjeka »na priliku višnju svoju«. On daje čovjeku »slobodnu volju« i oboružava ga svim, što mu je potrebno za život, a onda prepušta čovjeka sebi, opominje bogove, da se ne pačaju u ljudske poslove, a sam – usne, »da prospava povijest čovječanstva«. Mi mladi smo, posve naravno, vidjeli u tome suštu protivnost onome, što je u starom slavenskom mitu vidio i intuirao učenjak-pjesnik Natko Nodilo: vidjeli smo kršćansku metafiziku, a ne pagansku poeziju. Čitali smo i popularni izvod Nodilove studije, što ga je godine 1898. u »Novome Vijeku« napisao H. Šegvić, pozivajući pjesnike, da se posluže slavenskim mitom; ali samo figuralno i dekorativno, a ne duhom toga mita. I Vidrić je godine 1900. spjevao kratku, ali lijepu pjesmu o Perunu. Tu je više duha paganizma. Ali je istom Vladimir Nazor dao poetski izraz duha i smisla staroslavenskog mita. To smo osjetili mi najmlađi već u prvim njegovim pjesmama slavenskih mita i legenda.

Nazor je godine 1900. skupio i izdao u Zadru u jednu knjigu sve do tada štampane slavenske legende i više onih, koje je od godine 1898. do kraja 1900. spjevao, a nije ih bio još objavio.

»Slavenske legende« izašle su iste godine kada i »Kniga Bocca d'oro« Milana Begovića. Prve prikaze i oduševljeni prihvat dali su »najmlađi«.

U karlovačkom »Svijetlu« pisao je ljeti 1900. Petar Skok-Mikov: »Kao da je to posljednja faza naše narodne lirike Kseres (Begović) i Nazor razvili su se do ustaljenog temperamenta. Nikakve slutnje ni tajnovite čežnje. To je zdravlje osjećaj potpunog zadovoljstva intimnost sa samim sobom. To je uživanje radi ljepote. Ljepota nije puka naslada nego životni motor. Kseresova lirika je lirika momentanih poriva, Nazorova, lirika karaktera cijeloga života. Nova faza naše lirike? Poslije onog Byronizma u našoj novijoj književnosti i plačljive melanholije mlakoga pesimizma i nepouzdanja u život, trebala nam je zanosna himna života. Pokušaj savladati melanholiju u našoj literaturi i naći nov izraz života – to je nova faza.«

U sarajevskoj »Nadi« (1900. broj 12) pozdravio je M. Marjanović »Slavenske legende« eksuberantnim zanosom:

»Nazor u ovim legendama opčarava zato, jer se i sam stopio sa prirodom i kondenzirao u sebi sokove života. Takova umjetnost ima u sebi potenciju oplođavanja, a izlazi iz čitavog duha Nazorova gledanja na svijet i osjećanja prirode i života. Rafinirana umjetnost dekadentizma, umjetnost je eunuha, zadnji trzaj asketskog, prekogrobnog, protivuprirodnog ideala. Novi ideal života i životnosti rađa i novu umjetnost, sintetičnu i dinamičnu, svečanu i magičnu. Ta umjetnost signalizira napon naturalističkog ideala, a nemajući nikakve izravne tendencije, sama sobom je tendencija afirmacije života. ... Od Nazora očekujem da će pretећi u tom radu svoju sadanju zbirku«.

Zanosi »najmlađih« modernista, nisu bili inspirirani izražajnim formama, već prvenstveno svježinom, vedrinom, afirmativnošću, širinom i puninom, »himnizmom i idilizmom« poezije mladoga Nazora, koji je bio i po godinama bliži najmlađima: Nazor je 1900. god. bio u 14.-toj godini, kao i Begović, Marjanović u 21.-oj, Skok u 20.-toj, kao i Cihlar

Nehajev, koji je također (nešto kasnije) bio među prvim tumačima i slaviteljima Nazorove lirike. U to vrijeme su drugi moderniste bili nešto stariji: Vidrić i Domjanić 25, Matoš i Dežman 27, a samo je Nikolić bio mlađi od Nazora, 22. Pozdrav najmlađih bio je neke ruke protest protiv literature i poezije onih modernista, koji su bili pod utjecajem zapadnog dekadentizma (»Djeca sa staračkim licem« – Dežman), ili pjevali poeziju jeseni (Nikolić) i zapuštenih dvoraca (Domjanić), ili pariškog modernizma (Matoš). Ti najmlađi su već onda nastojali da demaskiraju Kranjčevićev pesimizam i crnogleđe, otkrivajući, da to nije pesimizam i očajanje, nego trzaj i grčevi jada i protesta jedne gušene snage i povezanih krila. Zato su u Nazoru slavili i s njime navještavali oslobođenje od melanholije, pesimizma i negativizma.

Sudjelovao je u tome, na svoj način, i sam Kranjčević, time što je u sarajevskoj »Nadi«, koju je uređivao, najspremnije štampao i onaj panegirik pjesniku »Slavenskih legenda«, kao i time, što je u svome listu posljednjih godina štampao najviše pjesama mladoga Nazora, naročito prve biblijske legende i najveći broj slavenskih legenda (godine 1896. Ruta Moabka i Ahinoama; 1897. Avizaga Sunamitka, Četiri idile i Prolog idilama, godine 1898. Tri idile; godine 1899. Ilija Muromski, a godine 1900. onu programatsku, koja je najviše zanijela najmlađe, »Vrelo«: »Vi momci blijeda lica i misaona čela, danci bez praskozorja, cvijeće bez latica, gore bez zelen borja, vi djeco ostarjela, dođite k ovom kamu do našeg cvjetnog plota, dođite k ovom kamu mladosti i života.«

II.

Mladi Nazor je gledao na Kranjčevića iz daljine sa strahopoštovanjem, šaljući mu svoje pjesme. Našao se je s njime prvi put lično u mladim danima u Splitu. U jednoj od svojih kasnijih »Večernjih bilježaka« priča, kako je u Splitu godine 1898., kad je bio tek imenovani suplent u ondašnjoj klasičnoj gimnaziji, jedno poslije podne na kraju školskog sata podvornik javio, da ga čeka neki gospodin niska stasa, sa svojom gospođom, također malenom. Pomislio je, da su to neki roditelji, koji interveniraju za đake, a kad je sišao i sreo Kranjčevića i njegovu gospođu, sav se zbunio. »Kad smo izašli na ulicu, moja se zbunjenost prometnula u neku vrstu plašljivosti, treme. Silvije Kranjčević, znao sam njegova »Mojsiju« i »Zadnjeg Adama« gotovo čitave napamet; urednik sarajevske »Nade«, koji je primao i sudio može li koja moja pjesmica, koju sam uvijek slao sa strepnjom, ući u njegov časopis. Ja sam smeten, a on mučaljiv, ozbiljan. Da nije bilo gospođe Ele, ono kratko vrijeme što ostadosmo skupa, bilo bi – meni se tako pričinjaše – pokvarilo zauvijek naš uzajamni odnošaj. Kontakt bijaše zatajio. Doskora se malko utješim, jer je Kranjčević donosio i dalje moje stihove u »Nadi«.

Drugi – i posljednji put – sreli su se Kranjčević i Nazor u Zadru u proljeće 1900., kad je Kranjčević sa suprugom došao u Zadar i potražio

Nazora, koji je ondje živio sa očevom obitelju, pa je Kranjčević kod Nazorovih bio i na ručku. Toga puta je kontakt bio mnogo bolji i intimniji. Mladi Nazor željan neposrednijega kontakta sa prirodom i narodom, želio je čak da pređe u Bosnu, previđajući, da je Kranjčevićev pesimizam baš u toj Kallajevoj Bosni dobio svoju otrovnu atmosferu.

Zamolio je Kranjčevića, da ga nasamo sasluša i govorio mu je, kako bi htio u Bosnu, najradije u Sarajevo.

»To je, vele, krasna zemlja: planine, klanci, izvori, rijeke. A onda: šume, livade, rudnici. Narod čisto naš, iskonski. A uspomene što lebde u zraku: bogumili i hajduci, pa begovi i franjevci, džamije i samostani, istok i zapad. To je atmosfera za pjesnika. Ja bih tek u Bosni zapjevao i našao oduška onome što me ovdje davi. Još nešto: jezik! Taj naš divni hrvatski jezik. Kako ga ovdje naučiti? Rođen sam čakavac, u Splitu čakavski i mletački, u Zadru mletački, drugo ne čujem. Definitivno profesorsko mjesto neću u Dalmaciji lako dobiti. Premalo zavoda a previše kandidata. Ja ću ovdje zakržljati, klonuti, izgubiti se.«

Tako je govorio mladi Nazor Kranjčeviću. A Kranjčević?

»On je hodao polaganije, slušao me dok ne svršim; neko je vrijeme još šutio. Najednom se trgne, uhvati me prijateljski za lakat, pogleda me novim, osvjetljenim pogledom, progovori mi novim, toplim, glasom:

– Ne, Vladimire! Sve ti to ne valja. Znam tvoje dosadašnje stihove, pa znam i tebe i tvoju obitelj, najbolje možda tvoju majku. Mogu pak reći da znam i tvoj kraj. Ti si Jadranac Mediteranac, u svemu i po svemu. I ovo je tvoja klima. Ne smiješ iz nje. Bogumili? hajduci? zvonici i minareti? Zaboravljaš naše glagoljaše i naše gusare i uskoke, naše katedrale, rimske katedrale i vodovode, venecijanske palače, spomenike drevnih hrvatskih vladara. Eto, imaš u što grabiti. ... A što to govoriš o gorama i rijekama? Gle mene! Moram i do dva puta na godinu amo da se nadišem tog zraka, da se nagledam tog mora i tog krša ... da, baš tog krša. Pa i te naše bijede. Moram u Senj. Odanle ću na Sušak, pak Caru Eminu u Opatiju, da pođemo u Lovran i Medveju. Ti bi u Bosni (u Kalajevoj) trpio i više od mene. Oh, kad bi ti koješta pričao! Jadranče, ondje bi tek zakržljao, klonuo... Jezik? Štokavština? Tko je sam osvoji, taj je tek drži u svojoj šaci, a baš čakavcu nije to tako teško. Misli malo na Ivana Mažuranića. ... Ne daj se odavle. Drži se čvrsto svog rodnog tla, preboljet ćeš koješta, na kraju i pobijediti.«

To mi, po prilici, reče i do svog odlaska te iste noći bio je samnom sve intimniji; o Bosni ipak više niti jedne riječi. Ali ja, tvrdokoran Bračanin, doskora mu pisah, ponavljajući svoju želju. Nije mi nikad odgovorio; i pravo je uradio. Još prije nego on umrije uvidjeh sam, kako je svaka njegova riječ mnogo vrijedila«.

Dok se mladi Nazor cvjetajući otvarao sunčevoj svjetlosti i rosama jutarnjim, Kranjčević se u svojim pjesmama toga vremena trzao i mučio, da se oslobodi okova vjerskog, političkog i društvenog jehovizma. Nazor istom u Gracu 1896., u 20-oj godini uzima u ruke Bibliju i čita je literarno, ne vjerski, te iz Starog zavjeta prima inspiraciju za biblijske legende, koje sa »Rutom Moapkom« počinje u Gracu, sa »Ahinoamom« nastavlja na Braču, a »Avizagom Sunamitkom« u Zagrebu. On je posve slobodan od biblijskog jehovizma, pa godine 1897., pored biblijskih legenda, pjeva »Prometeja« i štampa tu pjesmu baš u Kranjčevićevoj »Nadi« kad i »Četiri idile«.

Kranjčević je od djetinjstva, a naročito od vremena klerikata, sav u biblijskoj stezi i u protestu protiv zakona i sile Jehove. Biblijskim sujetima i biblijskom frazeologijom on protestira protiv crkvenih, društvenih i političkih stega, a konkretno protiv političkih i društvenih prilika, koje vladaju osamdesetih i devedesetih godina u Hrvatskoj, iz

koje zbog tih prilika bježi u Bosnu, u kojoj su one još teže. U teškim godinama 1895.–1896. Kranjčević pjeva o našim prilikama i nevoljama pod maskom starozavjetnog proroka, u 2 pjevanja spjeva »Efeta«, kojemu meće na čelo ove značajne citate iz psalama Davidovih: »Kad su raskopani temelji, šta će učiniti pravednik? Rekoh: čuvat ću se na putovima svojim da ne zgrješim jezikom svojim; zauzdat ću usta svoja, dok je bezbožnik preda mnom. Bijah nijem i glasa ne pustih, mučah i o dobru, ali se tuga moja podiže. Zapali se srce moje u meni, u mislima mojim razgorje se oganj, progovorih jezikom svojim.« To je jezik starozavjetne maske. Da bude jasnije, šta se sve krije pod tim njegovim maskama, meće na čelo drugoga spjeva ove riječi psalama Davidovih: »Gospode, vodi me u pravdi svojoj; radi neprijatelja mojih poravni preda mnom put svoj«. »Što se smiješ? O tebi je priča pod drugim imenom.« Tako treba razumjeti najveći dio poezije Kranjčevićeve toga vremena, pa će se vidjeti, da ona nije samo izraz ličnih muka, nego da je povezana sa našim javnim i društvenim životom.

Poslije godine 1895., kada sa spaljivanjem madžarske zastave u Zagrebu nastupa mlada naprednija generacija u otporu protiv tiranije i korupcije vladavine bana Hedervaryja, a nastaju jači pritisci od strane vlasti, razdori i nemoći kod starije, narodne opozicije, odražava se to i u Kranjčevićevim pjesmama. Godine 1895. »Prolaznost« i »Angjeo bola«, »Golgota« i »Heronejski lav«, ali na kraju godine 1896. pjeva Kranjčević i »Misiju svijeta«, viziju radnog čovjeka, koji će povesti ljudstvo novom sretnijem i svjetlijem životu: »I podiže čekić teški miškom tvrdom kao kamen. »Naprijed« reče, a nebesa namignuše na to: »Amen!«. Godine 1897. Kranjčević pjeva »Dva barjaka«, ironiju na krstaške ratove i nasilje crkve, »Resurrectio«, sa vizijom Krista na barikadama. U to isto vrijeme mladi Nazor u Kranjčevićevoj »Nadi« štampa svoga »Prometeja«, pjesmu slabu, koju kasnije ne uzima u svoju zbirku, ali značajnu za to vrijeme po temi. Štampa u istoj »Nadi« svoje vedre »Četiri idile« i prolog Idilama.

Godine 1898., kad već izlaze omladinski listovi »Hrvatska Misao«, pa »Novo Doba« u Pragu, »Mladost« u Beču, »Narodna Misao« i »Hrvatski Salon« u Zagrebu, Kranjčević otvorenije i neposrednije grabi u našu savremenu stvarnost, pjeva i štampa seriju uskočkih elegija: »Sijelo«, »Naš čovo«, »Iseljenik«, »Velebitska baka«, »Sirenin dragi«, »Trsatska sjena«, »Pred kraljevskom kućom u Baški« i »Guslar«. Kranjčević se buni protiv jalovosti naše savremene literature i kukanja bez snage, te pjeva ironičnu pjesmu »Propali genij« (»Bje nekad negdje mali vô, što inako je tele... To tele sve je gledalo na crne naočare, a kad je došo mjesec maj, te burka krv i pali, oćutio je škakljiv raj u cerebrospinali. Al zlo mu htjela crna kob; uz najžešću tiradu, iskopaše mu pjesmi grob, utukli su mu snagu... Sva sladogorka ode bô', tek preživa i leži.«)

U to vrijeme mladi Nazor pjeva »Peruna«, »Momira i Grozdanu« i »Pontus«.

Kranjčevićeva »Ouvertura« dolazi u isto vrijeme kad i Nazorov »Perun«, poslije Nazorovih vedrih »Idila« i raspojasanih »Biblijskih legenda«, a prije idiličkih i himničkih slavenskih legenda. I Kranjčević bi se volio raspojasati u bujanju, pa i u idili širokog života, samo što mu kvare »harmoniju svemira« stege i grubosti života i bratske svađe (Kain i Abel).*

»Tu je, ko miso u slici, / stajao otac ljudskoga roda. / Bijaše vedar i mladjan. Velike otprte zjene / lakomo srkahu boju, oblik i gibanje svega: / sve mu je pjevalo himnu, / sve mu je šuškalo nježno. / Opojen raskošnim srhom zadrhta polubog raja; / nije već mogao drukče ... pade po edenskom prahu, / cijeli da obujmi svemir, cjelovom strasnim bez kraja / sve da u jednom popije dahu. / Pa je poljubio zemlju. Mlade i nevine grudi / velike buduće majke usnicom tako je vrelom, / goruć u želji da grli, dršće i stišće i ljubi, / spaja duh vječni s vječitim tjelom. / Eden je pjevao pean: gusto je nad njima lišće / drhtalo s disaja toplih, drhtalo tiše i tiše, / slatku im skrivalo tajnu, cjelove nikada čišće, / ljubav al zemsku al nebesku više.«

To su anticipacije Nazorovih Momira i Grozdane, Zamovita, a naročito Živane. M. Krleža je, kasnije, o 40-godišnjici smrti Kranjčevića, to istaknuo: »Razne varijante njegovih motiva o Hristu, punoća stiha u njegovoj »Ouvertiri« je tu već tako konačno jedra, kao kasnije sasvim zrele Nazorove punoće« (Odlomci eseja, »Republika« 1948, br. 11, 12).

O Kranjčeviću su pisali od kritičara starije škole povodom njegovih »Izabranih pjesama«, u izdanju »Matice Hrvatske«, samo Jakša Čedomil u »Novom Vijeku« (1899, br. 4, 5, 6) i Jovan Hranilović u »Vijencu« (1899, br. 17).

Jedan od najmlađih, Cihlar-Nehajev (bilo mu je tada 19 godina), pisao je u »Obzoru« u jesen 1899. (br. 295) o Kranjčevićevoj poeziji sa zanosom, kao o prometejskoj i naprednoj.

Kritičari starije škole, Jakša Čedomil i Jovan Hranilović, hvalili su Kranjčevića kao dobrog i velikog pjesnika, ali kao razočaranog idealistu, žaleći se na njegov »crni, beznadni pesimizam«. Od mlađih je u modernističkom zagrebačkom »Životu« godine 1900. (II. br. 2) Ivan Krnic Kranjčevića prikazao kao borca napredne misli, a njegov pesimizam kao osjećajni protest, koji nije nikakav filozofski nihilizam:

»S. S. Kranjčević postaje baš time našim velikim pjesnikom, jer je svoju vjeru u znanost ispovjedao svom otvorenošću i iskrenošću neofite od uvjerenja ... Kranjčević spada u naše doba, on je putnik našega broda, i baš je zato pjesnik, jer je naše ideje izrekao, samo ih je izrekao tako, kako ih nitko drugi ne bi znao kazati. On je glas našega vremena i naših duša ... Kranjčevićeva filozofija polazi s monističkoga stanovišta ... Njega, komu su zvijezde »braća i sestrice«, vječne stvari ne gone u strah, niti mu skučuju duha, njega više boli ono što vidi u našoj zemlji tom »starom varalištu«. Socijalne prilike napunjaju pjesnika »Astree« većim pesimizmom nego okrutnost prirodnih zakona ... Glad je otac zloće. Siromaštvo je izvor te bijede. Kranjčevićeva najveća bol ima svoj razlog u nerazmjernom odnošaju ljudi. Kranjčević je kod nas za društveno pitanje veći pokretač, nego ijedan drugi. Svakako stoji da je njegov pesimizam ovdje izrastao.«

* Ovdje i dalje bit će citirani stihovi i strofe Kranjčevićevih i Nazorovih pjesama u kontinuiranom slogu, ne svaki stih napose, jer citiranju nije svrha ukazivati ljepote ritma i rime, nego sadržinu onoga, što pjesnici tim stihovima izražavaju, pa se takvim kontinuiranim citiranjem pažnja čitalaca više svraća i lakše zadržava na toj sadržajnoj strani.

U vrijeme teške političke društvene depresije godine 1899. pjevao je Kranjčević »Prosinačko sunce«: »Umire zemlja majčica plodna bezbrojnih Juda ... Sutra će božićnji mjesec opet se pošalit jadno, svoje će iznijet sunce ... Svi ćemo blezgati složni da se je nadat ljepoti suncu i nebištu plavom, srećni ko pisarsko lice, kad mu je predstojnik možni ropski na pozdrav kimnuo glavom«. Samo Kranjčević, činovnik u Bosni, mogao je upotrebiti ovakvu sliku, da izrazi svu lažnost našeg života posljednje godine XIX. vijeka. Ali on je osjećao, da će se ipak nešto krenuti, pa je pjevao svoju poznatu »Na kolodvoru« (»a šta bjesa ne poteče niz to pusto mutno polje ... Dosadno mi je ovdje svuda, ah, kad ćemo krenut dalje?«). U našoj teškoj noći pjeva pjesmu »Noći«, a u vrijeme pustih borbi i stranačkih i hrvatsko-srpskih svađa »Ouvertiru«, pjesmu o Kainu i Abelu, a u pjesmi »Ponoć« – žalosni saldo vijeka. (»Otvori mu suhe prsi, pretraži ih rukom malo ... Ostavlja mu žuto truplo ostavlja ga suha lica bez srca da ga legne u grobnicu povjesnica«).

Godine 1900. Kranjčević pjeva dvije pjesme, koje su doista izraz beznadnog pesimizma: »Život« i »Duša«. Kao da sumnja u vrijednost svih napora i cijeloga napretka ljudske misli i uzaludnosti ljudskoga plača. Međutim, hvata se ipak svakog tračka svijetla i svake mogućnosti izlaza iz očajanja i u pjesmi »Mir vam«, iz toga vremena, ispovijeda, da će pjesnik uvijek bdjeti nad grobovima »mučeničke misli« –

»Pa kad dođeš vječna misli, a tvoji te apostoli ne spoznadu, on će prvi k tebi pasti iz naručja toplih tvojih ponosno će podignuti onu glavu gordu mladu ... U krilo će past ti onda on i harfa past će mrtvo, čemu pjesnik nakon tvoje velepjesni: Aleluja!«

U pjesmi »Privid«, on čak vjeruje u ostvarenje svojih sanja u pogledu nacionalnog života. U pjesmi »Hrist djetetu u crkvi« daje Kristu na raspelu, u mračnoj crkvi, u usta riječi djetetu, koje je zalutalo u crkvu, šaljući ga van u prirodu: »Pred tobom mekim i malim priroda u čast se diže, rad ti je pričat ko vila. Umjesto tamjanske zduhe ljubit će uvoje tvoje kaduljin talas sa gora, pjevat će ševa i lišće, zlaćane zrikat će muhe, sumorna umjesto kora«.

Ovdje Kranjčević želi i navještava ono, što već ispovijeda i razglašava mladi Vladimir Nazor, koji u to vrijeme pjeva »Vilinske sonete«, »Dabog«, »Ilija Muromski«, »Dunaj Ivanović« i »Črt«, koje objavljuje u zagrebačkom »Životu«, a zimi i u proljeće te iste 1900. sve ostale legende: »Jarilo i Lada« (prvi put u »Životu«), »Sepont«, »Davor«, »Zora«, »Stojanbog« i »Miroč planina« i skuplja ih u prvu knjigu »Slavenske legende«.

Nazor je mlađi od Kranjčevića 11 godina, a počeo je pjevati 10 godina poslije Kranjčevića. Taj razmjerno mali vremenski razmak od jednog decenija, usjekao je veliku razliku dviju generacija. Kranjčević je od generacije, koja se lomi u prilikama osamdesetih i devedesetih, a Nazor od one, koja izlazi iz tih prilika u XX. vijek.

Mladi Nazor je svojim pjesničkim nastupanjem u vrijeme boravka u Zadru nesvijesno smjenjivao Kranjčevića, ne namjernom reakcijom na njegov protestni pesimizam, već via facti, svojim drugim gledanjem i raspoloženjem, unutarnje slobodan od one mŏre, koja je mučila Kranjčevića, ali je i onda osjećao, od čega je slobodan i od čega oslobađa. U svojim starim danima je to svijesno naglasio:

»Kranjčević je pjesnik koji potiče na vlastito razmišljanje, osjećanje. Pjesnik koji nas daruje da mu dar bude uzvraćen, daje ti kvas da mijesiš hljeb koji ne može biti jednak njegovu, jer je tijesto prešlo kroz tvoje ruke, ispeklo se na tvojoj peći na drugačijoj vatri. Da se bori s Jehovom i koliko ga uza sve teške prigovore ipak štedi, pjesnik je u svojim stihovima sam iznio. Ne daje mu sam posljednji udarac, ali je razdro tajanstvenu koprenu što obavijaše idola, i čovjek se više ne plaši, može krenuti novim putevima. Silni, nemilosrdni Jehova je napokon umro ... Kranjčević nije to posljednje u svojim stihovima izrekao, ali je ipak i to kazao. Valja čitati i što nije napisano.«

Mladi Nazor nije nikada bio pod zakonom Jehove; bio je slobodan od njega. On je u tome ispunjavao ono, što je Kranjčević želio: oslobođenje od crkvenog, političkog i filozofskog jehovizma.

U radnji »Čitajući Kranjčevića«, (Rad Jugoslavenske akademije, knjiga 281), Nazor je godine 1950. dao impresiju, koju je imao u svojim mladim danima o Kranjčeviću kao »bogoborcu« i o njegovoj borbi za oslobođenje od Jehove i jehovizma:

»Strašno li je njegovo očinstvo! Na kakovoj to planini straha sjedi Jehova kad se spušta sa visina da dočeka porod svoj! Koji bi otac mučio tako na zemlji djecu svoju, pa bila ona i najgora? Nema li u nas, smrtnih i slabih, nešto ljepše no u njega, uzvišenog i vječnog? Koje je i što je zapravo to strašno svemoguće biće, koga ocem zovemo? ... Silni Jehova, ti nisi Duh najviši, onaj koji prožima čitav Svemir, koji nije izvan njega, no i u najsitnijem zrncetu pijeska, u svakoj kapljici krvi moje. Ti si samo Gospod, Demiurg, Arhitekt, koji napravi zemlju vodom, blatom i kamenjem. Ti si sila što tišteći gradi samo izvana, ne boraviš stvarajući u nutrini svega. Od tebe su poroci nikli. Veliš da si zaboravio ugasiti svetu iskru u duši ljudskoj, a nije tako, nisi je mogao utrnuti, jer ona je sićušan dio Duha najvišega, koji ne mami Čovjeka raskošnim Edenima i plodnim Obećanim zemljama. Bojiš se, silni Jehova, Čovjeka, jer u tom smrtniku ima nešto što je neutrnjivo, vječno odiskona, što bijaše i prije tebe. Strepiš od požara koji bi se od te iskre mogao razbuktati, proždrijeti sve prevare, pa da na pepelu tvojih zdanja, oslobođeni čovjek počne sam graditi novu zgradu, svijet pravde i ljubavi. Zlatno tele, oko kojeg ljudi omamljeni rado plešu, nije ljudsko, ono je tvoje djelo. Gordi Jehova, lažni oče, i zlobni graditelju, tamničare i mučitelju, mi nećemo zemlje od tebe obećane. Obećana je zemlja nova obmana. Okrenimo se: drugi su putevi čovjekovi.«

Te druge putove čovjekove vidio je svijetle i njima je slobodno koračao mladi Nazor već prije svog dolaska u Zadar i susreta sa Kranjčevićem: u svojim dječačkim čitanjima Homera i u djetinjim lutanjima po krševima i njivama svoga Brača pod žarom ljetnoga sunca; u svojim idilama vrličkim; u svojim čežnjama oslobođenja od sjevernih magla u Grazu; u svojim biblijskim legendama, koje imadu iz starozavjetne biblije samo ljubavničke teme, ali ništa od Jehove i jehovizma ..., u svojim splitskim »Meriggima« i svojim Slavenskim legendama.

III.

Godine 1901. je na svečan način slavljena u Zagrebu i po Hrvatskoj 400-godišnjica izdanja prvog hrvatskog epa, Marulićeve »Judite«, priredbom prigodnih akademija, izdavanjem prigodnih spisa, pozorišnim predstavama i manifestacijama. Ali ta književna slava nije padala u vrijeme narodnog zanosa, ni napona narodne snage. Došla je u vrijeme, kada su opće narodno-političke prilike bile najteže. Istoga mjeseca, kada se na jedan više paradan nego sadržajan način slavila ta slava 400-godišnjice hrvatske književnosti, ban Khuen Hedervary izvršio je u Hrvatskoj iznenada nove izbore, na kojima je cjelokupna opozicija svedena na devet zastupnika, dok je madžaronska vladina saborska većina dobila sve ostale mandate. Književnički kongres, koji je održan o proslavi 400-godišnjice Marulića u Zagrebu, stvorio je nekoliko lijepih i korisnih zaključaka o sređivanju i organizovanju književnih prilika, ali su ti zaključci ostali većim dijelom na papiru. Borbe između »mladih« i »starih« u književnosti bile su se načas stišale. Glavni časopis hrvatske Moderne »Život« prestao je izlaziti u drugoj polovici te godine. Oko Društva Hrvatskih književnika okupiše se sada »stari« i »mladi«, ali taj spoljašnji sklad nije bio ni trajan, ni plodan.

Na kraju godine 1901., poslije književne proslave i političkog poraza, počela se organizirati napredna omladina, najprije na sveučilištu, gdje je u jednoj izbornoj borbi pobijedila, a onda i politički, nastupajući najprije jednom programatičnom brošurom, pod naslovom »Poraz i slavlje«, štampanom na Rijeci, a onda pokretanjem polumjesečnog časopisa »Hrvatska Misao« u Zagrebu, oko koga su se skupile sve grupe i struje mlade generacije one, koja je ranije pokretala napredne časopise u Pragu, i one književne, koja ih je pokretala u Beču i u Zagrebu.

U brošuri »Poraz i slavlje« mladi naprednjaci su konstatirali:

»Prošlog mjeseca imali smo jedan poraz i jedno slavlje; na nas mlade ostavilo je jedno i drugo teške dojmove tamne, bezutješne slike. Dani izbora ... poraz se javlja za porazom; stari borci šapću kroz zube: »Eto sad možete vi mladi bolje vidjeti kako vam ne valja raditi ...« A slavlje? Program obuhvaća puna tri dana pohoda, sjednica i komersa, sa zdravicama bez snažnije misli, bez dubljeg osjećaja. Obziri prema gore, nemar prema dolje. Prvo kulturno slavlje, a Zagreb spava i miruje ... Mi mladi gledamo tu paradu i osjećamo kako je užasno djelovao naš javni život na književnost. Naše stranke lebdjele su uvijek ili u prošlosti, ili u budućnosti, a premalo se bavile potrebama sadašnjosti. A narod, ostavljen sam sebi, potiskivan od tuđinske najezde, izrabljivan od domaćih parazita, politički neodgojen, gospodarski neorjentirani ljudi, napokon ne vjeruju u svoju vlastitu snagu.«

»Slavlje 400 godišnjice pokazalo je, kako je u stagnaciji, korupciji i sitničavosti naših javnih prilika zahirila i književnost. Jedni, zakopani u preživjele tradicije, hrane se još uvijek frazama o prošlosti, o nekom pjesničkom patriotizmu, drugi opet, nezadovoljni s više razloga, revoltiraše se. Velike su riječi padale sa svih strana, a u praksi doživjesmo mjesecima borbu za moćne fraze i šuplje njemačke studije. I Matica i Akademija i novine punile se ekscerptima sa ili bez naznake vrela, i to se nazivalo kulturnim radom. Zato se na jednoj strani tražilo patriotski »credo«, a na drugoj sloboda »stvaranja«. Potemkinova sela.«

Te konstatacije odgovarale su stvarnosti. S početkom godine 1902. pokrenula je grupa ujedinjene napredne omladine (praške, bečke, zagrebačke grupe političke i literarne) polumjesečnik »Hrvatska Misao«, ulazeći u političku, društvenu i kulturnu borbu.

Svi ti glasovi, proglasi, brošure i časopisi dopiru i do Zadra (i Vinko Kisić, od »Nar. Lista«, stari »nadaš«, povjerenik je i saradnik, Jeretov ih prima, a dolaze i mladome Nazoru).

Vladimir Nazor sastavlja na kraju te godine, kao »odjek Marulićevoj proslavi«, spjev »Pjesma naroda hrvatskoga«, koji je pod pseudonimom V. Primorski objavljen u Zadru 1902., u nakladi Rikarda Katalinića Jeretova. To je više spjev nego pjesma, i više sastavljen negoli spjevan, jer nije rođen od jednog spontanog nadahnuća, nego programski. Ti stihovi mladoga Nazora nisu imali literarnih motiva, ni pretenzija, a imaju premnogo općih mjesta, pa iako je pjesnik upotrebio oblik vizija (»i vidjeh ...« što se svaki čas ponavlja), te su vizije većim dijelom ispripovijedane ili izbrojane razmjerno mlohavim stihovima, a i sama misao pjesme: da je u prošlosti bilo i sreće i nesreće, da je u sadašnjosti zlo zbog nesloge i slaboće vođa, a u budućnosti mora da bude bolje, – ta obična misao nije obrađena na neki neobičniji način. Ali ta čitava »Pjesma naroda hrvatskoga«, koja se doima kao koncept, i jeste prvi koncept kasnijega pjesničkoga djela Nazorova. U toj prigodnici sadržan je program, u kome ima na nekoliko mjesta i neposredne inspiracije i jačih stihova.

Prvi dio »Sni prošlosti«, jest kao most, što će da veže »Slavenske legende« sa kasnijim Nazorovim rodoljubnim pjesmama iz hrvatske historije. To je kratak pregled historijske građe, koji će odsad nadahnjivati pjesnika. Perunov je blagoslov (Epilog »Živane«) otpratio razna slavenska plemena sa Karpata na razne strane, a Hrvate na jug, i sad pjesnik prati sudbinu tog plemena: Vidi kako narod pozdravlja more, zida prve dvore, teži njivu, »Tura lake lađe nad val i nad mainu«. Vidi prve banove i kraljeve i prve bojne brodove i slobodan narod, »ko zdravo svježe drvo u pokrčenoj grudi, od vjetra razdragano, od sunca obasjano, od rose orošeno«. Prve razdore i katastrofe (Trpimir, Svačić, Venecija, Siget, Zrinski, Turci). U magli se javljaju vizije, koje će kasnije primiti plastičnije i dotjeranije oblike u »Kraljevima Hrvatskim« i u »Gradovima«. Vidi buđenje narodno u XIX. vijeku, ali i zastoj na kraju vijeka:

»I vidjeh gdje se mrtvo zatalasalo more / i mišljah dan će svanuti žuđen željkovan, / al strijela ne poleti do cilja srca klonu / i mlađi ne dotjera što drugi započeo / i naraštaj se novi zbunio i smeo. / Nastalo drugo doba osvada, umiranja / posiliše se srca, / opustili su dusi / i nasta tmuša nova«.

Sadašnjost (»Sni sadašnjosti«) crta vrlo crno. Sliku domovine vidi personificirano, na stari način Harambašića i Šenoe, u liku žene što kuka pokraj kuća i zove djecu svoju: »A meni muža nema! Vaj, gdje su djeca moja, gdje plašti i koprene?«

U Biskupu (Štrosmajeru) vidi novog Mojsiju, koji vodi narod iz egipatskog ropstva u obećanu zemlju. Vidi u Zagrebu klijati iz klice male novo zrno: »I čuh u gradu onom, gdje jako bilo kuca, ko srce zemlje cijele, ko žila mlade krvi i rekoh: na lovorje još pada kaplja rose i rekoh: nadajmo se!«

Mladi Nazor pokazuje tim svojim više programatskim nego nadahnutim stihovima svoju povezanost sa našim nacionalnim i društvenim životom; stoji pod dojmom teških prilika, ali hrabren nadama u klice novoga života, koji nosi mlada generacija. Nazor se nije nikada pridružio nekoj političkoj, ili književnoj struji, grupi i akciji, ali je stalno bio u krugu misli i težnja napredne omladine. U trećem dijelu »Pjesme naroda hrvatskoga« (»Sni budućnosti«) Nazor pjeva sa više inspiracije o »rodoljubu budućnosti«:

»I vidjeh kako orač kroz trnje i kamenje u crnoj noći ore, / ne čuje gdje ga biju oluje jaka krila, / ne vidi grozne sjenke koje mu vole plaše, / ne vidi gdje do njega aveti i strašila povorka mrka jaše, / i orač još ne zdvaja ne uzdiše i ne tuži, / odoljeti će stravi, vihoru tvrdoj grudi. / Volovi gonte, gonte u noći i oluji, a neka vihor huji, / pa neka jezde sjene aveti i utvare, / a neka plug vam zapne o drvlje i kamenje. / Gonte, gonte, voli kroz krš i kroz korjenje. / Nešto se probudilo sred onih mrkih gora, / za dugom strašnom noći sinut će rujna zora.«

Nova generacija propovijeda slogu i sporazum umjesto stranačkih borbi, slogu i jedinstvo Hrvata i Srba, naprednost u kulturi, realizam u političkom i ekonomskom životu, kolaboraciju umjesto borbe. Mladi Nazor u tom duhu razvija svoju viziju budućnosti, nadovezujući na ono, što je Kranjčević još osamdesetih godina načeo, pozdravljajući »Radnika«, a razvio u »Misao svijeta« na kraju devedestih (1896.) Nazor pjeva:

»I vidjeh gdje rob diže u noći k nebu ruke, što gore ko dvije zublje. / I raste, raste, raste do zvijezda i oblaka, / i mrko velo diže tmice i gustog mraka, / i krši teške lance, / i kliče: »Sve pretrpih i nadvladah i skrših a bez mača i krvi.« / I vidjeh kako kupi po zemlji mač i lanac / sve gvožđe i olovo / i diže malj i kuje nov alat.« / – »I vidjeh rad, milinje, ljubav i mir i slogu / ponosna vedra čela i ruke zaposlene.«

Kad je Nazor, kasnije u Kopru, godine 1907., i u Kastvu 1912., dotjeravao stihove toga svoga spjeva, izrazio je još sažetije i snažnije ove misli, istaknuo je jače ulogu pjesme i pjevača, ne samo kao tješitelja, nego i razbuditelja snaga u narodu: »I rekoh u svom srcu pjesma je koja budi, ona će iskru dati što pane i pali grudi«. On sam će dati svojim pjesmama budnost i blagost. Njegov »Orač« glasno pjeva »da strah ga ne savlada, da ne slomi ga umor u noći, da ga žalost ne prigne, ne uspava daleke rijeke šumom.« – To je uloga pjevanja pjesnika. U onoj kasnijoj verziji krepčih i određenih izraza, orijaš kovač kaže: »Snaga moja neće da tre i mrvi, preorat ću svu zemlju, svladati orijaše a bez mača i krvi.« »Nakovalo njegovo zveči tutnji i popjeva.« – U toj kasnijoj verziji rečeno je određenije ono, što je mladom Nazoru bilo pred očima 1901. i što je vezivalo njegovu ondašnju i kasniju pjesničku tvorbu s našim prilikama i našim životom.

»Nakovanj ja sam stara hrvatska zemlja, koju hiljadu već kovača maljima teškim tuklo: sjah se od bola i žara od krvi i znoja od gnjeva stenjah muklo, ali je čišća i jača postala jedrost moja ... što jalovo nam bilo oplodi! Osokoli što krv i suze proli! Umnoži, blagoslovi što dugo šturo bješe i ne kušaj što bilo već prije iskušano. Hosana! Plug naš ore, bat lupa, brod naš plovi.«

To je misao, sadržina i dinamika svega daljeg pjesnikova rada.

IV.

Nazorove lirske pjesme od g. 1901. do 1903. raznovrsne su i mnogobrojne. Skupljene su kasnije u »Lirici«, u nekoliko odjeljaka. Iako nisu uvijek dotjerane, one su toliko iskrene, neposrednošću njihova izraza tople i značajne za poznavanje pjesnika. Ukoliko se s njima bavila kritika, nije osjetila njihovu međusobnu vezu i njihovo pravo značanje. U tim pjesmama lične lirike pojavljuju se osnovni elementi i motivi, kojima se Nazor vraća jedan decenij kasnije u »Novim pjesmama« i u »Intima«, iako u drugoj formi i drugačijim vezama. Ali u njima se ogleda i borba između optimizma, koji Nazor nosi u hrvatski život i poeziju, i tradicionalne hrvatske melanholije i lirskoga kukanja, koje kao da je naš svijet više volio. Promatrajući ih kronološki, vidjet ćemo, da Nazorove lirske pjesme iz 1901. do 1903. imadu naročitu nit, koja ih spaja, i da su odjeci jednog duševnog proživljavanja i jedne krize, pjesnički dokumenti duševnog proživljavanja.

Nazor je dječjim očima gledao tajnu Svega, on je diveći se pjevao, vjerovao u bogove i heroje i s dušom prepunom mita radio pomamno. U njemu je doista »sve iz starih korjena strujalo u mlade zelen-hvoje«, a to ga je i kasnije, pored sviju stradanja, ukorijenilo u naš život i »zato stoji čvrstim, teškim nogama na grudi, naša što je.«

Ali Nazor nije mogao uvijek samo »dječjim očima diveći se gledati« u onu božansku tajnu, koju himnom mita i legenda opjevava, radeći do besvijesti, izbijajući bezbrojnim mladim bojama iz starog debla u novom proljeću. Djetinjsko divljenje ne traje vječno: dolaze razočaranja, saljeću teškoće života, bol, čežnja, pitanja. Borba između svijetla i sjene.

Ispod »dječjeg gledanja« razvija se kriza, pa su i legende i epi zapravo cvjetovi te unutrašnje borbe.

Geneza« je pjesma iz kasnijega vremena (»N. Pj.«), ali je u njoj plastično ocrtana borba Nazorove duše, borba, iz koje niču pjesme. Neka bezimena, ili bolje reći stoimena zvijer ulazi u njegovu krv: »U krvi, u srcu, duboko, već je dugo nosim. Ne dam da me takne. Netom zvijer se grdna u svom kutu makne, hvatamo se naglo, borimo žestoko«. Kakova je? Lav, udav, pantera, bijesna bahanta, »što mi dušu siše i vatru mi kobnu u sve žile lije«, ili oro »što me kljuje, krilima me bije, dok me suncu nosi sve više i više«? To je zvijer, nije pitomo janje, nije mirno čuvstvo, što se izlijeva poput mlijeka iz nabrekle dojke, nije prosti odraz prirode u tihoj vodi. Ali on toj zvijerki ne podliježe.

»Rvemo se. A kad, skršiv snage svoje, / u prah crn se borac pokraj borca sruši, / iz krvi nam vrele, što se jošte puši / niče crven-cvieće, ove pjesme moje« /

Mora da su na njega mnogo djelovale obiteljske prilike. Njegove pjesme između 1901. i 1903. pune su obiteljskih uspomena, a naročito se kroz čitavu tu poeziju provlači nježno spominjanje majke, koja je toliko žrtvovala za djecu i od Vladimira mnogo očekivala. Stupajući iz univerze u život, on uvidje te žrtve, i zabolje ga srce, što se eto vratio k svojima, a još ne može da im dug vrati i svojom malenom suplentskom plaćom olakša njihovo breme. Ocu je bilo sve gore, a sin je morao da se kinji za sebe, da se počne brinuti za roditelje. Nema sumnje, da je u to doba naišao na mnogo neprilika i mnogo poteškoća.

»Bujna je tvoja posjedila kosa. / Gle, na tvom sinu rane ljutog biča / i vrelu krvcu, što iz srca lijem / i tužno djelo ranjena ponosa! / Kako ću sada da ti starost grijem?«

Videći je takvu, skuplja snagu, da je vodi na sunce, u prirodu: »Još je, još je nade, još je ovo srce živo«. Postao je opak u borbama, ali priroda će da ga izliječi. »Ostat će nama, majko, u dušama tišina i mir te zelene gore«. I kao da nju i sebe tješi mitima i pričama, kaže joj: »Znadem mnogo priča lijepih, nježnih, znadem mnoge zgode o holim djevam, o jakim junacima i bogovima«.

Nazor nije ni poslije svojih slavenskolegendskih i živanskih zanosa išao ravnom linijom.

Možda su i Legende i Živana bile bježanje i izlaz iz tih kriza, koje su bile emocionalne i tematske prirode. Trideset godina kasnije pričao je on sam o tome.

Pjesnik je prenosio svoje vlastite dojmove u prirodu, rvao se i odrvavao, čas vjerovao, čas posrćući, gubio vjeru u sebe i u svoj rad, čas primao snagu i mir od one drevne krvi, čas očajavao od vlastite nemoći, dok nije, najposlije, ipak prevladala »naša gruda«, u koju se ukopao »teškim, čvrstim nogama«, i dok ga nije opet izliječio žar sunca djetinjstva.

Krizu, kojom mladi Nazor prolazi u svojem emocionalnom životu, u svom zadarskom periodu u nastojanju za što puniji umjetnički izraz, simbolizira on sam u slikama penjanja k Hramu i kucanja na vrata hrama Boginje, umjetnosti. Ne može se razumjeti Nazor i njegov razvoj i sazrijevanje u htijenju, tendenciji i snaženju bez uvida u njegovu liriku toga vremena, od 1899.– 1903., i to uvida po kronološkom redu nastajanja pojedinih pjesama i pjesničkih izraza.*

* Kronološke podatke o nastajanju pojedinih pjesama toga razdoblja, a neke i o povodima, koji su ih izazvali, imam od samoga Nazora iz vremena, kad sam u Kastvu, za Prvog svjetskog rata, g. 1914. ljeti i 1915. u travnju boravio ondje i po njegovim podacima izrađivao biografsko-literarnu studiju o Nazoru i njegovoj poeziji, od koje su kasnije, poslije rata, g. 1923. i 1924. izašli dijelovi u »Hrvatskoj Njivi« u Zagrebu i posebno 1923. u knjizi »Vladimir Nazor kao nacionalni pjesnik« (Hrv. štamp. zavod). Taj prikaz rađen je prema jednom neobjavljenom dijelu one studije, koju je sam Nazor pregledao.

Zadarske godine Vladimira Nazora period su borbe mladoga pjesnika idila i epa za svoj i svoga naroda jači izraz: za snagu i savršenstvo umjetnosti i životnosti. Mladi Nazor je cijelo to vrijeme »pred Hramom« boginje umjetnosti, kojoj kuca na vrata, i pod kulom, na koju se penje, da sa nje na borbu poziva.

Ciklus pjesama toga vremena nosi naslov »Pred Hramom«: da li je ljepota, poezija, umjetnost – cvijet ravnine, bašte mira i smirenja, ili cvijet gloga, muke, visine i borbe.

»Mjedena vrata zaprta su, nijema, / Ne čuješ alkom kako drmam. Vjetar / na bijele stube otkinuo lišće / sa bašća nosi i latice ruža.«

(»Pred Hramom« I.)

Zar u hramu više nema božanstva, ili sjedi nijemo i uvriježeno u svetištu?

»Oj, dođi dođi! Gdje da tražim tebe / kadano sve sam proputovo staze / nebesa, kad sam sve zemaljske drume / obašo, kad sam po tvrdim klancima / proroka luto i baštama pjesnika?« – »Sve ću ti dati. Tvoj će pogled prodrijet / ko nož, il zraka u dubinu srca, / što svakom krijem – Evo, sličim grudi, / što prvo reže, boginjo, crtalo.«

(»Pred Hramom« I.)

Čistom lirikom počinje da ispovijeda svoje intimne sumnje i pritajivane bolove. Hoće li ga to dovesti do boginje, hoće li to otvoriti vrata hrama? Pjesnik je, izuzetno, izmoren melanholijom jeseni. Pjesmu »Jesen« otvara riječima: »Plačeš? Zar misliš da u skutu svome i ona cvijeća ne nosi? Zar nisi vidjela nikad suze radosnice u njenim očima?« Ali melanholijske utjehe ne mogu da ga utješe, nije takve prirode. U drugom dijelu pjesme već zamišlja jesen plodnosti:

»Oj pusto lišće bez ljubavi. Tužna / jeseni, kada ne otruni rosnih / latica cvijetu od ljubavi, pa da / u sličnom danu zamiriše zrelo / voće i miran na mekanu krilu / kloneš u tvrdi sanak zaboravi«.

Onda se trgne: »Zašto ne kriče ždralovi, ne huči vjetar kroz trijemove? Znadi: ja moram nešto da ugušim, moram da miso svrnem. Površinom morskom plivaju travke iz dna iščupane.« Nazor, koji sve personificira, koji sve promatra u razvijanju, najposlije i u jeseni, kad je i ona na odmaku, vidi tragičnu ženu, što odlazi, a srce će njeno okrutjeti u zimi. Nišaneći na pustu jesen, koju ne oplodi žarko ljeto, pjeva: »A mi smo htjeli da na našoj njivi dočekaš onog, koji cjelovom tvoju ispiti će dušu; ti tragična, strana ženskinjo, jednom morala bi hladnu grobnicu naći na poljani ovoj«. A kad bez sunčane zrake sjetni danak mre i kad pada sumrak, javljaju se sjene, što ga bacaju gotovo u očajanje. Pjesma »Sumrak« je kod Nazora rijedak pjev očaja. Ma da su upotrebljeni poznati stari rekviziti – sugestivna i živa slikama strave ta je pjesma lijep uzorak izraza teškoga raspoloženja.

»I ne čujem jeke svojijeh koraka. / Kud ću? Sličim sjeni koja grobljem luta. / Ja ću danas zvijer što u rakam kunja, / sresti usred puta. Priroda je mrtva. Čovječiju među / zar već prekoračih? Pusto i osama ... / Gdje si zemsko trnje i jad ljudski? / Kud ću, sjena među sjenama?«

Mladi Nazor ipak ne može da bude »sjena među sjenama« poput pjesnika melanholije. I u tom času strave on zaželje »zemsko trnje i jad ljudski«. Muči ga osama. Voli čak nemir lutalice Ahasvera:

»Ti za mirom hlepiš bogat uspomena, / a mene ubija pokoj i mrtvilo. / Ti bjegunac vječni, ja sapeta zvijer. / Prognaše nas oba, mene lanac drži, / tebe vjetra krila. / Ti ćeš da ublažiš vječnu žeđu moju, / ti ćeš da ispuniš tu strašnu prazninu. / Ja sam ko pustinja žedna od iskona, / ti si oblak kišni što ga vjetar goni / s visa u dolinu.«

(»Ahasver«)

Lik smrti se u tim časovima dva, tri puta javi pred pjesnikom. Pjesma »Prva žrtva« je prva u ciklusu »Bibličkih legenda«, ali ona je pjevana godine 1901., pa ide u red ove lirike bola.

»Što me zovnu? Što mi nudiš / voće neuzrelo? / Što mi pružaš zelen-granu, / koju naglom rukom slomi? / Suđeno mi srca smirit, / brisat suze suđeno mi. / Zar da na me krvca pane? / Zar da vaše griehe nosim? / Ja sam majka od utjehe, / ja sam majka zaboravi. / Čemu da mi krvca ona / ruku okrvavi? /

»Ja sam kosac u jeseni, / ja sam ona što pabirči: / morala sam na sviet banut, / kad će prvo lišće sa'nut / u kasnoj jeseni.«

(»Prva žrtva«)

U pjesmi »Na pragu« mladi Nazor sumnja i o moći Smrti. On je ne zove, poput očajnika, da dođe! Sam dolazi pred njezin prag, da pita: »Ja te evo potražih. Ne strepim stupiti nogom preko tvoga praga.«

»Ti šutke puštaš preko svoga praga / povorku niemu, a ja zaman gledam / u oči prazne, u usnice hladne ... / Što šutiš? Zašto ne prozboriš? Zašto / moramo dvojit i o tvojoj moći?«

Nije u miru sreća. Mira nema. U pomamnoj čežnji za srećom, ljudi su i samu Sreću učinili – krvavom. »Krvavi i prašni traže te, traže shrvani i biedni, u oku krijuć suzu očajanja.«

»I ja sam tebe našao, al ondje / gdje ljudska želja još te ne potraži. / Sretan ko slab ne klonu. ...«

(»Sreća«)

Po drugi put dolazi pred Hram Boginje – Umjetnosti: »Boginjo, tužno u sumraku moje mlađane pjesme odjekuju, – ne znam, kroz mrka vrata dal dopiru one ko plač daleki u svetinju tvoju. Ti možda stojiš kraj veljeg oltara i pjesmu slušaš«.

»Al tužba ta je ko žaoba mlade / ranjene zvijeri, to je jauk srca, / što prva borba umori ga duše, / te slaba stenje pod bremenom prvim.«

Pjesnik pada u vatru. On ne može da miran i plačan kunja u budžaku. Zapada sunce, on vidi sam krvav ruj. »Gori u ruja zapada stupovlje i krov tvojega hrama«. On vidi rane i krv:

Požar je buknuo u svetištu. Možda će se Boginja pojaviti na pragu »gorda, krvava, strašna«.

»Ko slamu vatra da me proždreš, da me kazniš, / umoriš da me istom žudnjom mojom«.

Ne boji se, kliče: »Oj kobna vatro, od koje izgaram: Oj slatka smrti!« Smrt u ognjici žudnje i stvaranja, smrt u požaru i krvi umjetnosti! Pa neka ga sutra sunce nađe, makar hladna na onim stubama!

Probudila se opet u njemu neman novom snagom. More vraća na površinu potopljene lađe. Vjetar huji povrh glave. Svježina i novi mirisi! Ne klonuti! Javlja se nova nada. Doći će lađa budućnosti.

»Stići će ona u osvitu zore, / velebne zore, koju zahman sada / čekamo bdijuć na vrsima gorskim. / I bit će more bez talasja, bit će / vedrine neba mirne i lazurne, / a duše naše sretne i spokojne.«

(»Lađa«)

«Bit ćemo kao džbun i ko stabljika, sa kojih vjetar i daždevi svako usahlo lišće otrgoše, prah i zarazu svaku odniješe. Sretan tko slab ne klonu, jer će blagoslovit vjetrinu i dažd što ga očistiše.« Na kljunu ohole lađe stršit će junak, lijep ko božanstvo i klicat će:

»Doć'te vi, koje ko vapnenca greben / nijesu kapi izrovale, koji / bijaste kao kamen od granita, / bijaste kao stanac od kremena. /

»Doć'te vi, koji s visoka timora / gledaste borbu u dolini, slični / napetom luku u desnici jakoj / mladana boga – vi, koji ste šutke / trpili, koji bez plača i suza / prošli ste svietom vedri i spokojni.

»Dođite, duše pune sanja! Cvieće / ljudskoga roda zamiriši jednom: /Žuđena zora granula je. Otok / čeka nas dolje na obzorju, a jak / već vjetar puše u ta jedra./ Doć'te: Duga vas čežnja prevarila nije«.

(»Lađa«)

Ova nada, ova vjera u budućnost, vraćaju ga djetinjim sanjama. Pjeva majci:

... »kraj boka ću tvoga / okriepit mladost, osjetiti sveta / djetinjska čuvstva: opet ću da budem / ko striela dobrom luku napeta«. /

Podajući se nadi u nove polete, završio je pjesmu »Povratak« stihovima:

»I odletjet ću. Pokušat ću opet / sreću. – Ta, možda odletjet će tvrdo / perce put sunca veličajnog, gore / k vedrini plavoj; zasjat će ko zlatna / nebeska zraka nad ljudima. – Pozlatit će sunce / vrh, a na pragu slijedit će smrtnik / očima liet joj neobuzdan; kliknut: / – Oj, kamo, kamo k plavetilu tomu?

(»Povratak« III.)

U časovima, kad su poleti »mladih« u hrvatskoj literaturi doživljavali brodolome (g. 1901.), kad je javni život počeo da pada u staru apatiju, Nazor u Zadru ponova diže duh i priča o dobrim bozima i sprema za štampu »Živanu«.

Poslije godine dana (1901.) patnje dolazi godina dana (1902.) odrvavanja! Da li je to već bila pobjeda? Pjesnik je u onaj mah tako mislio.

»Zasjat će sjajno podnevo, zasjat će!«

Proljeće ga bilo opilo: »Oj proljeće! Gle pupaka na drvcu i trave na rudini i cvjeća u mom srcu«. »Procvast ću, prolistati ko svježa grana, cvjeće kruži me, davi, guši – oj, proljeće, proljeće!«

»Posljednji miris najljepši je / što diše s ruže rascvjetale, / strune su slatke zatreptale / u duši koja tiho mrije. Pred očma, što se isplakale, / prikaze lebde najmilije.«

(Himera)

»Otkuda vjetar, koji prenu me? Otkud cvjeća? U meni duša poji sred milja i proljeća«. Poslušajte:

»Trnjino, sočni plode, tvoj med mi jezik sladi, / tvoj trn mi usnu bode / mladost je razdragana / svaka mi žila drca; / na usnici je rana, / a melem usred srca.«

(Himera)

Zar se još niste dosjetili?

»Dođi! rosom osuta / noć je tiha, tajnena; / hoće mi se utjehe; / na tom srcu ranjenom / hoće mi se melema. /

Hoću topli poljubac / rujnijeh usana ... / Ovo noć je ljubavi: / S tisuć zvjezda koprena / njena je protkana.«

(Himera)

Eros

Eros pogodio ga svojom strijelom! Ljeti i zimi 1902. razvija se neka pomamna mladenačka ljubav. Sav je u erotici. Spjevao je četrdeset ljubavnih pjesama. Kasnije ih je za »Liriku« reducirao na 26, a za drugo izdanje čak na 16. Ciklus nema naročite originalnosti i poetske vrijednosti. Osjeća se, da Nazor nije jak u direktnoj erotskoj lirici i da njegova erotička imaginacija nije komplicirana, ali ima nekoliko interesantnih pjesama.

U prvim zanosima sljepila i u čežnji, da mu ljubav ispuni dušu, pjeva:

»Usna je tvoja cjelivana, / kosa je tvoja pogađena, / ruka je tvoja poljubljena, / a duša sanjom začarana. /

»U biću tvome sto tragova / grijeha boli i miline; / kad posmjeh na tvom licu sine / gledamo vječni draž bogova.

»Pristupi, dođi! Nek te mota, / u sebe primi duša moja; / osjetit sva ću čuvstva tvoja, / disat ću dušom sto života.«

Od nje traži opojnost i kliče: »Zagrli mene rukom bjelom, zavoli mene dušom cijelom, napoji tajnom kobna srka

»Jer doć će dan, što jade redi / i vjetar da nam srca sledi, / svu nam vatru da razbrka.«

Strasna je bila ova ljubav:

»Oh, reci gdje je posijano / to sjeme još ne ugledano, / ti cvjeti svježi i strastveni, / krvlju i rosom orošeni?«

Miris ljubavi Eudimiona i duge čežnje Sabejske kraljice! Groznica nježnosti i strasti!

»Vi blage ruke, vi kobne ruke, / vruće ko one razbludne grješne, / lake ko majčine ruke /

»Ciliču gusle pomamno, nujno, / igra nas zani, vrtlog nas opi. / Prosu se cvjeće s čarobna drvca, / što svake zore božica škropi / krvlju svog mlađanog srca.«

U toj ljubavi je nešto nemirno, ludo čak i bolesno, a u srcu pjesnikovu nešto divlje, a opet i djetinjsko. Čas sanja nebo bez oblačka i ljubav tihu, uvijek istu – »i mir u duši, gjul na busu«, pa se zanosi tihim

snom cvijeta, što klonu mu na grud, blag i mio; a začas opet isporeduje njene poglede sa četom »što pljačka sred bjela svjeta«. Čas se podaje snu, a čas drhti u srhu i tepanju miline milovanja. Čas se javlja ponos kličući: »neću da tuđa sjena pane na pobjedu mi«, a onda se opet hvata za glavu: »Što činim, jadan čemu je mučim? Odkuda nama ta žudnja ljuta ojadit ono, što dušom voliš?«

Al i ta ljubav pomalo mre.

»Ljubav zanaša, al mori srce / igra se ludo, pomamno, žmirke, / na dušu teška slegla se mora / srce se cjepa sve na izdirke.«

Možda će novo proljeće odnijeti »još nove, neznane sanke?« Baca se opet u vrtlog »s nadama novim i snima«, a u lijepoj pjesmi apostrofira Parku, da »uplete crvenu nit u tanku žicu života: Gle, dušu ludo zaljubljenu, gle krvne žile niz preslicu«.

Ta ljubav ima nešto, što nije pjesnikovoj duši prijalo, a prekida se naglo, gotovo tragično.

»Treći je danak, što bona leži.

»Ko drvce klonu, što vihor skrši, / a ja sam drmo tu zelen-granu. / isiso ja sam sokove mlade, / najljuću ja sam zado joj ranu.«

Tješi je, krotko stojeći do uzglavlja, a ona se trza i bunca i plače. I glas joj drhti bolno, kao struna kad puca: »Na me je palo to breme, na žensko mladano srce. Ne mogu više ... gle, klonu žića nam drvce ... Ja ne znam, čemu taj čemer i jad u srcu duboku? Ljubim te zbog velje tuge u tvome suznome oku. Ne mogu, dragi, ne mogu ... Žrtva sam neznane boli, a znadem ovih suza jošte oko ne proli.« Bolest prekida crvenu žicu tek utkanu u niti života, koje ne će nikada biti zasukane u jednu.

»Bdio sam. Spram meni sjena / stajaše. – Gorila kobno / ledna joj, staklena zjena. / i smrt sam pozivo: dođi / Majko od utjehe! Ne daj, / da ova neman je svlada. / Radije momu na laktu / da umre mlada.«

(Kob)

Ta posljednja pjesma datirana je: u maju 1903. S tim ulazi pjesnik u novo proljeće!

Obnoć ga muče sjene »čupaju mu srce, lede plamen krvce.« A u osvit dana pita bljeđani tračak zore, što se kroz kapke šulja u tamu sobe: »Što nosi sa plave visine, što će nam dati dobra ti majčica?« I ovaj prvi tračak osvita, to »djetešce kratka života« »reci mi, reci mi – pita – hoće li danak osvanuti sretno, hoću li sklopiti oči i žuđen usnuti sanak?«

»... Vaj, držćem i predam ... / u svjetlu sunčevu dugu / patnju mi, sav jad i tugu / iznova moram da gledam.«

(»Osvit«)

U što se izrodilo nekadanje Sunce! Da punim svojim svijetlom osvjetljuje Nazorov jad i tugu! Uspomene salijeću pjesnika;

»Tužne smo, žalosne, al smo / ugarci veljih plamova: /Kćerke smo tvojih radosti, / kćerke smo tvojih grjehova. / Zoveš nas uvijek. Za nama / prezrenim srce ti gori: / Ti bez nas ne možeš: oče! / Otvori, otvori!«

(Uspomene)

Ognjica.

Shrvan, pada u ognjicu. Priviđa mu se, da je dijete u svome selu i da ga zove zvono s malog zvonika:

»Din, don! ... Ta je zvonjava slatka / poziv mog rodnoga sela. / – Vrati se, dijete o tužno! – / Ali su zaprta vrata / crkvice; neće me više ... / – Vaj, grč me pod grlom hvata ... / – Zvon bruji sve tužnije, tiše.« /

Ali ne će da ga prepoznaju ni sveci, ni stara dojkinja, koja je dojila seljačkim mlijekom zdravo i rumeno čedo. Pjesnik se sjeća druga iz djetinjstva, nekoga Ivice, koji je mlađahan umro. U lijepoj slici kaže:

»Čujem ga, o ploču lupa / i plače, očajno kliče / iz jame: Poljane moje! / Majčice, Ivica to je; / I »Vlado, pomozi!« viče.

»Ja ću da pohrlim k njemu, k malome drugu, što ljuto plakaše, u svijet kad pođoh.

»Klicat ću: »Smiri se, druže! / Sanjati toli je slatko: / Vani sve drukčije sad je. / Ti u snu promatraš granje, / gnijezda i pticu laku, / a ja ću ponjet u raku / užasne, strahotne sanje«.

Ognjica njime trese i pred očima mu plamen gori.

»Sve vidim plamenu zublju / što jahač sred vjetrine noćne / u čvrstoj pesnici nosi. / Pomamna, bjesna je trka. / Jahač se još ne odmara. / Sve brže zublja izgara. / Noć bez zvijezda je mrka.

Oj ne! – Ja nijesam htio / da takav život mi bude. / Nešto sam drugo ja htio. / ... zublja mojeg života / da kao zavjetni žižak / u svetištu boginje moje / dogori mirno, polako. / Na ognjištu sred noći tije, / da proždre plamenom drvce / i jedno bar noseći srce / i jednu bar dušu ogrije. /« (U ognjici)

A kad se malko primiri, on se sprijatelji s lastama, koje sazdaše gnijezdo pod strehom njegova stana. Na dlan naslanja glavu, krv mu se pretvara u mlijeko »uzdiše, gnjezdašce sanja, maleno, toplo i meko«. A glasići čiopa pište:

»Treba za gnijezdo ti grana, / poroda, koji ćeš pitat / krvlju iz svojih rana«. (»Gnijezdo«)

Prognanik.

Da se vrati ljudima, oporavljen, u gužvu života, koji nije za njega? Može li biti poleta i slobode, a mira i idile u tom kavezu ljudskoga društva? Ta čitava ova kriza i nije bila drugo nego borba između gledanja u svijet »djetinjim očima« i nimalo idiličke međusobne gužve ljudi! Veliko dijete, idealista i optimista, htjelo je da donese ljudima mir i zadovoljstvo! Oni okrvaviše putove sreći, oni učiniše tješiteljku Smrt strašnom Srdom. Zašto »nismo mirno stado«, čemu »hoćemo krvi i suza«?

»Zašto nas strpaše skupa.

»Da jači slabijeg kolje, / da slabiji jačega glođe? / Čemu, kad drugčiji nismo, / moramo živjeti skupa? / »Zašto su u isti kavez / strpali jagnje i vuka, / goluba i grasku zmiju? / Zar nije zemlja široka, / da jedan od drugoga bježi: / Za orle su brda visoka, / a stado na poljane teži. / »Život bi lijep nam bio / strašna bez kaveza toga.« (»U kavezu«)

U duši pjesnikovoj, malo po malo, sazrijeva misao: Svatko za se, svatko sebi. Bježi da ostaneš svoj i čitav:

»Bježimo! Strašno je tudi: / Sve psovke ore se nove ... / Srušimo rešetke ove; / raspršmo zemljom se, ljudi!«

(»U kavezu«)

U osamu, gdje jaki zru! Ne može jagnje da ublaži vukove, ne može orao u jatu. Bježi, pjesniče! Prognaše te ljudi! Upoznat će te onda, kada te ne bude među njima. I poželjet će te i zvat će te iz doline onda, kada budu vidjeli, da ne silaziš sa svoje »kule od bjelokosti«, o kojoj ćeš pjevati jedan decenij kasnije. Međutim je već te godine 1903. pjevao Nazor:

»Med vama sam kupio suze / i jadne, ozeble nade, / srušene, satrte sanje. / Uzeh vam nešto, to smećem / vi zvaste, a svojina jeste / najljepša. Veselo krećem / s tim blagom uz nebeske ceste.«

(»Prognanik«)

»Vi mene prognaste. Eto, / ja skačem na konja od sanja / i tjeram očajno, bjesno / pomamna čarobna ata / na mjedenu kulu visoko, / gdje vaše ne dopire oko / i lupam na zaprta vrata.«.

Ali ne lupa više alkom – smjerno i molbeno. Ne čeka više pobožno. On će da hrupi i silom otvori dveri:

»Lupam, al odlučno snažno: / A vaše su sanje uza me, / uz mene su sve vaše nade. / Otvori! – vika stoji – / jer ljudstvo podivlja jadno. Srce mu pusto i hladno. / Čovjek se čovjeka boji.«

Ta ga je odlučna gesta okrijepila! Zna, da je njegova drskost opasna, ali, šta mari? Ne traži od Boginje više milostivi smiješak. Kao da predviđa sve ono, što će doći i kako će se ubuduće njegov rad i uspjeh razvijati, kliče:

»Lupam bez odmora, dugo. / Znam, kada zaškripne brava, / i ona se pokaže gorda / na pragu, ko ošinu munjom, / pasti ću, satrt i spržen ... / Al: Slava! će kliknut mi zemlja, / a nebo se ozvati: Slava!«

(»Prognanik«)

To nije samo borba za pobjedu u izrazu umjetničkom, nego i životnom i narodnom. I Nazor od tada poče doista voditi tu borbu pobjedonosno iz svoje visoke kule bjelokosti, sa koje osmatra i iz koje poziva u borbu i ispada u borbu svojim pjesničkim djelom.

U zagrebačkim časopisima te godine 1902. literatura životari i nije mnogo izrazita. Otvoreni su joj jedino »Vijenac« u konzervativnoj redakciji Gjure Arnolda i Milana Šenoe i sarajevska »Nada« u redakciji Kranjčevića, ali u naprednjačkoj »Hrvatskoj Misli« vode se polemike sa konzervativcima i idealistima u upravi »Matice Hrvatske« (članci Dežman Ivanova), Cihlar-Nehajev štampa članak »Moderno i narodno«, M. Marjanović »Naša moderna beletristika«, »Naša književna izolacija« i veliku studiju (6 brojeva) »Silvije Strahimir Kranjčević« i George Brandes. Naprednjački časopis pun je članaka i bilježaka o političkoj

i društvenoj depresiji, naročito poslije rujanskih protusrpskih izgreda, potaknutih i iskorištenih od bana Khuena. U toj atmosferi, koju društveni i politički život u Hrvatskoj stvara i izaziva, reagira i poezija osjetljivih pjesnika, oscilacijama osjećajnih reakcija i podstreka akcije.

V.

Kranjčević je godine 1901. i 1902. pjevao svoje najgorčije pjesme. »Zimska pjesma«: »U peći suho drvo praska / a Bog bi znao gdje je cvalo, / gdje ljubila ga traka majska, / tek pepela će pustit malo.«

U »Slapu« je »slap života ludi vjekopis«, a pjesnik »ljubio ga divlje, vjerujući lud« i pita život: »A zašto me ubi, kad te ljubljah vjek?«, ali mu slap-život odgovara: »Što te više peče, moj si više ti«. »Ispijam bi bolju posvećeni lik. / Tvoje mi je srce carski ljubavnik, / i kad si u jadu bogoliko ljep, / varat ću te bolje, lakovjerče sljep.«

Vidi (u pjesmi »Sveljudski Hram«) kako u tom »trajno se služi opjelo«, »ide sve čovjek i čovjek, beskrajni redovi hode«, i sami im »Veliki Kostur postavlja ruke na čelo i pogledom praznim srce probode.«

U pjesmi »Majales« život je ipak velepjesma rađanja i umiranja. »Životna pjesma treperi, ko duga od stobojna praška toplo i opijno svud«, jedan se život hrani smrću drugoga, jastreb jede pticu, ptica cvijet, a svatko, pritom kliče: Lijep li je svijet!

U »Vox humana« smrt životu njivu plodi, »jedno živo drugo ždere / i sve gori da izgara i sve leti da odleti / vrh najljepšeg nebnog šara rujni oblak oko vara / titra, svjeti. I zadnji će maj umrjeti.«

Pjesnikova »suza povrh dračе« plače, pita: »Što nas zače, što nas zače?«

Ali u »Pogled na zvijezde«, gdje također »života zbilja kruta varkom čemer svoj šećeri«, i gdje »sve hladniji je dom ti, moj čovječe, moj brajne« i »sve se više tebi grsti, što igračka si starja u tvrdoj ruci Tajne« ... to je samo zato, što

»Ti, vječit mučeniče, što prikovan o grudu / bez svoje krivnje njome klecaš, / ko rob slobodu sanjaš, sve sanjaš – al zaludu / ljepšom dušom – dublje jecaš«. / »I ostavlja te volja, što sanke su ti bljeđe sve jadniji što manje dijete«.

Taj pesimizam nije od zlovolje već od nevolje, i to ne možda od lične nevolje, jer Kranjčević u to vrijeme nije bio ni materijalno ni u zdravstvenim neprilikama, ali boli – a kako da ne boli – baš ona misao, što misli, i ono obilje osjećaja kojih je puna grud i onaj polet krila, koja nose pjesnika, – a korak mu »trnjem ševrda«.

Bol »od rasijana blaga, po tvojoj da se grudi više topla svjetla proli i živohrane snage u jadnu građu ljudi« ... To je uzdah: »Da krst svoj teški prteć, jedanput svjetlo danje obasine te iza brda«.

U »Triptihu« (III.) naziva demona Lucifera Svjetlonošom, koji se ruga ljudima – uvijek savremenim pitanjem:

»Nijeste l' siti ljeta po oblačju / gdje izmjeriste atome svjetova / je l' nađoste u svjetla moru / maslinsku kapljicu za noć našu? /«

Ne odriče se te slobodne, prodorne misli, koja se buni; baš zato što razotkriva, budi, prkosi.

»Svjetlonošo, o kako je utješno, / što čujem njene buntovne poklike. / Gle i tebi, ismijaču, / iskri se suzica, ja te volim. / Ne, ti se nećeš rugati čovjeku, / ti koji viđe padati bogove, / iz razbijenih kada grudi / ipak jedanput se vine duša.«

Čemer i jad je krik orla u kavezu, ne plač poricatelja života i djela.

Pjesmu »Orlu«, iz toga vremena, počinje Kranjčević apostrofom:

»O kako voljko, kako brodi visinom tvoga krila mah, / gorčinom kako duši godi ah gledati te u slobodi, / nad zemnî prah i ropski dah.«

I razvija u čežnju za – orlujskim životom:

»I tamo uzdah tebe prati, i tebi hoće orle moj, / da još se širim kruzim brati neg poletni je domah tvoj. / Da pusti zemlje grudu blatnu, gdje puzanje je ljudski hod, / da zvijezdu traži nedohvatnu i drugi svemir, drugi rod. / O orle moj.«

To je ispovijed orla u kavezu, bosanskog činovnika hiljadu devetsto druge ... Tumač njegovih pesimizama, ali i vrelo njegove poezije.

Vulkan tutnji potmulo, podzemno, a izbija u pjesmi »Himna«:

»Ne, tuđe su staze ovo, i ne vode mojoj kući, / to je nebo ko olovo, a pritište krv pijući, / u tom hramu na Sionu, trujem samo oči drage, / u vječita mira zvonu, slušam zveku krive vage / – O zagrmte žice gromom, što najljuće kida stjenje, / Gle, već igram divnom momom, ime joj je – ogorčenje.«

»Nostalgija« doziva čak i varku, »slatku varku« opsjene mira, harmonije, ljubavi, idilu mladosti.

Odvaja se od poganog svijeta u »Zatvorite vrata«. Hoće da »s voštanicom sam blijedom očika mirno suđen čas«. Pustit će sebi samo onog, tko mu donese »srca pola što mrvama ga čupko svjet«.

»Iz one pole smijah ja se, a ova ne zna što je smjeh / sirota sva već otrova se, pa crne samo sanja sne«.

Ne traži mira i osame zbog mira, nego da sam oplače posljednjim zvukom – smrt razbijenoga zvona.

»Ko zvono, što ga s gorda vrha, odsječe munje ljuti rt, / te tresne, jekne, pa se skrha, i oplače si samo smrt«.

Najteža je – monotonija. A ta je vladala posljednjih godina Khuenova banovanja i Kalajeva podkraljevanja. To što su osjećali svi mlađi, izražavao je Kranjčević:

»U mračnoj sobi dršće velo tmine, / a ja ga gledam kako tiho pada. / ko čađ se spušta, beskonačni, gusti, / sve pada, pada, pada ... / tek katkad iskra što kroza njeg sine, / a na nju umah crn se pepeo spusti.« U »Nostalgiji«: »Ej, kako bi, sejo bilo, da iščezne oblak ovi i preda mnom opet sine onaj tajni kutić rosni, što mu gole kršne hridi kaduljino lišće povi«. U »Zatvorte vrata«: »Ah, to je moga srca pola, što mrvama ga čupko svijet, iz one pole smijah ja se, a ova ne zna što je smijeh; sirota sva već otrova se, pa crne samo sanja sne«. U »Monotoniji«: »Sve tama guta žđere, i zapjev cjelog vilovanja draga tu tromo mre, ah dosadno i prazno. I ne znam jel' se u njem tada ili krik il smijeh otkinuti htjede«. U »Excelsior«: »To je za nas, što smo trgli u vis s bunom i nemirom. Otvarajte, ne čekamo«.

U proljeće 1902. bile su skupljene novije Kranjčevićeve pjesme u zbirci »Trzaji«, koja je izašla u nakladi N. Pissenbergera i J. Schmimr-

machera u Donjoj Tuzli. Ta knjižica, objavljena u zabačenom mjestu Bosne, kasnije toliko spominjana i studirana, u ono vrijeme nije izazvala u literarnoj javnosti gotovo nikakvoga glasa, ni odobravanja, ni odbijanja, ni ocjene, ni tumačenja, niti je povezivana sa našim životom onoga vremena, za koji je baš naziv »Trzaji« bio karakterističan. Nigdje većega prikaza, ni kritike, osim jednoga jedinoga od strane onih »mladih«, koji su već bili u političkoj akciji: prikaz M. Marjanovića u »Obzoru« 1902. br. 211 od 15. IX. i od istog pisca poveća studija o Kranjčeviću u povodu knjige »Trzaji« u »Hrvatskoj Misli«.

U prikazu »Trzaja« u »Obzoru« i u »Hrv. Misli«, o značenju pjesama Kranjčevićevih novijega vremena, ogleda se shvatanje i dojam, koji su one činile, i reakcija, koju su izazivale kod mlađih aktivista toga vremena:

»Kranjčević svojim zdravim, nesentimentalnim shvaćanjem života prevladava naš stari romantični, slijepi optimizam i idealizam, kao i iz razočaranja rođeni sentimentalni pesimizam, te ga povlači kadikad u sferu spekulativnog intelekta, a tu se ne može oteti pitanju o svrsi i smislu gola života. Da li je moguće pesimizam istjerati iz ove njegove posljednje kule?

On zna da je osjećaj boli izvor svakom novom pregnuću, a težnja da se uzroci i boli odstrane movens života i napretka; zato jasno vidi i ispovjeda, da je potrebno da osjetljiviji duhovi pate, jer će baš zato poticati na rad i borbu za napredak. Te misli možemo naći u zbirci njegovih pjesama, što ih je »Matica« izdala; ali još jasnije izbijaju iz ove njegove nove knjige, koja će se mnogima pričiniti mračnom knjigom, – a ona i jeste teška i bolna – ali je značajno, da prva pjesma te zbirke (»Himna«) pjeva o ogorčenju kojemu je majka – vjera, a otac sanjar.«

»U ogorčenju imamo tražiti izvor Kranjčevićevog raspoloženja, u kome mnogi vide najcrniji pesimizam. No ja ne znam, da li se to može nazvati pesimizmom. Da li je pesimista onaj koji, navješćujući nove ideale, prikazuje sadanji život u crnim bojama; da li je pesimista onaj koji se ruga ljudskim manama sa jasnom namjerom, da te mane odstrani, koji pjeva (»Monolog«): »Hvala, o nebo, što dade nam suze«, a onda: »Vjerujem tvrdo da jošte nijesu svi dobra srca pomrli ljudi«, i da je za krijepost sačustvovanja – »mudrac je malo, dosta tek čovjek«. Da li je pesimistom onaj, koji tim načinom iskazuje svoju vjeru u moć ljudske prirode da bude dobra, koji se obara na historijski poredak prilika, ali hoće da taj poredak promjeni«.

»Ako čovjek uvidi i osjeti, da kao dio velike cjeline prirode, ne može naći svrhe i cilja toj cjelini, daleko široj od njega, ne treba zato da očajava i da se odriče principa života, po kome uopće postoji i živi. Ne nalazeći smisla svijetu uopće, daje smisao sebi samome i svome ljudskom životu, t. j. radi i napreduje »zbog sreće samo svoje«; živi u prirodi i u skladu s njome bez suvišnih iluzija; živi i radi, i u tome je njegovo zadovoljstvo«.

Taj prikaz karaktera Kranjčevićeve poezije, skupljene i objavljene u to vrijeme u »Trzajima«, štampan je u početku jeseni u »Obzoru« (br. 211 i 212), a osam dana poslije od istoga pisca prikaz i tumačenje značaja i značenja Nazorove »Živane«, objavljene u isto vrijeme (»Obzor« 1902. br. 219). Markiran je već onda time dijalektički vez Kranjčevića i Nazora, »Trzaja« i »Živane«.

Iz toga se vidi, zašto su mlađi prihvaćali poeziju mladoga Nazora kao novu riječ afirmacije aktivističkog realizma, riječ, koja navještava ono, za čim je i Kranjčević težio. Nazorov odnos prema prirodi i njegovo pozitivno i u određenom smislu realističko osjećanje prirodnih zakona,

koji ravnaju evolucijom života, u pravcu sve većeg napretka i oslobađanja čovjeka od vezanosti i sputanosti ledom i mrakom, iako je bio izražen u formi mita i legenda, bogova, heroja, bio je pendant realističkom shvatanju, koje je preovladalo kod omladine i vodilo je aktivizmu. Nazorovi epi i legende u onom su času bili malo čitani i slabo poznati, ali dobro shvaćeni i tumačeni od predstavnika te nove generacije.

Kraj studije u »Hrvatskoj Misli« (1902. br. 13–19) o Kranjčeviću kaže:

»Kad ga promatramo sa stanovišta socijalne dinamike, kad ne gledamo od čega je on i kakav je odraz, nego kad gledamo koja se krije vrijednost i moć u njegovim sugestivno i snažno pjesnički izraženim idejama, onda žalosna perspektiva ustupa mjesto svjetlijoj i ljepšoj, koju je kadar baš Kranjčević da otvori. U razvoju našega društva Kranjčević znači novu etapu, znači napredak i preporod.

Mi koji pjesnika čitamo ili slušamo, koji znamo njegove boli i muke, nade i ideale, treba da se njegovim mislima oplodimo. Onda će se iz njegovoga bola, iz njegova groba – »rodit sunce novo«. Njegova će žrtva biti onda – »stvaralačko slovo, koje će dizati novo doba«, novi Eden: »I rod ljudski slobodnoga duha cjelivat će vila bijela, vila pravde, ljubavi i kruha, i slobode i vidjela«.

Mladi, koji su to mogli, reagirali su žešćim riječima, slobodnijim mislima i djelima.*

Kranjčević je pozdravljao i navještavao »slobodnu misao« u pjesmi »Excelsior«:

»Iz Ereba, iz prokletstva ko heruba poziv nova / vodi ljudstvo, da juriša na zaprte rajske dveri, / gazi kostur vijekova, i kud žarke oči peri, / sipa svjetlo blagoslova.« /

To su stihovi iz Kalajeve Bosne, urednika Hermanove »Nade«, krajem godine 1902., u predvečerje – godine 1903. Nije to samo lična lirika, estetika, artizam, izvan i iznad društvenog zbivanja i života, već

* O 40-godišnjici smrti Kranjčevića M. Krleža je to na akademiji u Hrv. nar. kazalištu 29. X. 1948. (»Republika«, br. 11–12) historijski točno naglasio:

»Kranjčevićeva lirika odgojila je naše prve slobodne mislioce, ona je nadahnula falangu naših književnih jakobinaca, ona je djelovala na lijevo, napredno krilo naše književnosti mnogo sudbonosnije, nego što je o tome mislila građanska kritika. Kranjčevićeve kantate o barikadama, njegov golgotski antiklerikalizam, njegov svemirski nonkonformizam, njegov socijalno-revolucijonarni pesimizam, Kranjčevićevi politički, romantički »In tyranos« motivi, – sve je to u okviru naše provincijske književnosti, zazvonilo glasom političkog i buntovnog zvona, koje zove na uzbunu protivu mnogobrojnih moralno-intelektualnih i socijalnih predrasuda jednog društvenog uređaja u agoniji ... Nema nikakve sumnje, da je Kranjčevićeva programatska i tendenciozna lirika odigrala kod nas koncem devetnaestog stoljeća ulogu predmarksističke propedeutike ...

Nekoliko je naših intelektualnih generacija odgojno pripremio za potpuno razumjevanje dijalektičke antiteze, po kojoj hegelovski »svemirski duh« i »providnost«, nisu drugo nego retoričke forme. Osnovnu marksističku tezu, da se stvari na ovome svijetu ne rješavaju silazeći s neba, nego obratno, teškim i napornim prevladavanjem zemaljskih briga, to prvo slovo dijalektičkog alfabeta, naša je napredna omladina devedesetih godina naučila od Kranjčevića.« – »Najmarkantniji pjesnik devedesetih godina, on je ostao neprolaznijim od sveukupne naše secesjonističke lirike, koja se je, pod Matoševim utjecajem, rasplinula preko raznovrsnih parisizama do bijedne katoličke retorike, kojoj je Kranjčevićeva poezija bila najtemperamentnijom negacijom ...«

oblik borbenosti i poziv na borbu protiv laži, skučenosti, monotonije, »čađe što pada, pada, pada« i »tame što guta i ždere« i grča što »stegnu, stegnu ...«

Nešto je moralo da se lomi, ruši, sroza ... Kao neki predznak bio je – slom kampanila Sv. Marka u Mlecima ... Kranjčević ga je opjevao simbolički, navjesnički, programatski. Kampanil se srušio 14. VII. 1902. Malo poslije Kranjčević je spjevao i objavio podužu pjesmu »Slom kampanila«.

»Red je valjda, da se strese i da pada što je trulo, / ne od bubnja Garibalda, već od rđe na okovim.«

»Ej, Regino, utri suze, gle na kršlju Campanila, / duždevi se s robljem ljube, piju čašu pobratimsku, / i pjevaju pjesmu neku, na jeziku slavenskome, / kao da smo – prosti Bože – usred Senja ili Moskve.«

Kranjčevićevo proroštvo (u smislu starozavjetnih psovača i buditelja) i prometejski apostolat, nastavlja mladi Nazor u novim prilikama, u vremena izlaženja iz močvara. On će imati dugačak i vijugav put preko brda i dolina, put kriza i napona, on će mijenjati predmet i oblike izražavanja, ali će, smjenjujući Kranjčevića za dalja četiri decenija, sugestivnom afirmacijom životnosti vršiti onaj utjecaj i održavati onu borbenost, koja je tom vremenu bila potrebna, dok i sam na kraju života ne uđe u vrtlog neposredne akcije.

VI.

Mladi je Nazor u to vrijeme, godine 1902., izlazio iz vlastitih ličnih kriza i ognjica, ne potčinjavajući se našoj društvenoj i političkoj krizi, i vraćao se na izvore svojih idiličkih i slavensko-legendskih nadahnuća i raspoloženja. Lirika njegova toga vremena posve jasno i odrešito odražava vraćanje u vedrinu, čvrstinu i borbenost, dok pristupa povezivanju svojih slavenskih legenda u mitski ep »Živana«.

»Ja čekam vihor« ...

Godine 1902. Nazor se opet opija suncem i jača u oluji. Pjesnicima kliče: »Sni su vaši vjesnici i preteče vremena očekana, milinja obećanih; vaše su tužbe jauk ljudskijeh pokoljenja, vaše su srdžbe kao gromovi u oluji, a misli ko lavići, što s pećine srtaju. Cvijeće vi ste, kome u čaške svi mirisi i već procvalih proljeća slili se i zgusnuli; na površini vaših duša se odraz ljeska svih duga, što zasjaše pred očima čovječanstva. Ko dupki štitovi ste od mjedi, u kojima još ječi odjek, titra mrijući zadnji akord glasa što davno, davno umuknu; gromke pjesme, što šuti od vjekova – a ona pjesma bješe popjevka Muza, glas taj bješe glas Heroja«. (»Pjesnicima«)

Čas tišine, što je bio zavladao u njemu i oko njega, kad i u čitavom našem životu, on zamišlja kao čas pred novim danom, koji će doći:

»Pjesnici, svet je muk taj, koji nas kruži. Vatra / još utrnuta nije u svetištu boginje! / lagano, tiho mriju odjeci iz davnina ... / Gle, ona ide; k nama silazi. Zazvučat će / zatutnjit dupki štit će pod božanskom desnicom ... /

»I zatitrat će ploče, listići i obručci, / i zapjevat će nešto sred duša i srdaca / o žarkome podnevu velika, liepa dana.« /

(Pjesnicima)

Vidi kroz suzu bola opet svoju ravnicu kraj rijeke. Vidi onu tihu rijeku, o kojoj je nedavno pjevao, vidi visoka brda, što su »ko stube sjajne do nebesa«. A s visa silazi ona, Boginja, »za čijim je stopam utaman luto. Ide a za njom kreće mnoštvo nepregledno«. Pjesnik vidi uspjehe Poezije – koju, kao utjehu i sreću, prati nepregledno mnoštvo! Lijepe li i varave vizije! »Silazi s visa mnoštvo pjevajući, na ravan onu«. »Iz svog krila danas večernja zora na vode i polja pregršti baca rumenih ružica«. S rijeka žumori! »Suton tamni! Idju, – ja im pružam u susret ruke«.

Ali »slike bliede; mriju rajske pjesme«. Što bi? Suza čarobnica – kanu, iz oka isplakana je i – s njom umriješe slike i pjesme. Ne valja suzu – isplakati! Treba je gušiti. Treba biti jak!

Još jedan čas mu se javi pred duhom sfinga pitanja: »Dolaziš da nas mučiš i izjedaš. I pitaš, pitaš okom tajne punim: smrtniče, o čemu živeš, čemu mriješ?« – »Čemu si došla med ljude? Da ljutu osvetu vršiš?«

Ali, on više ne će da se pred njom muči.

»Duša je moja žedna kao pjesak / pustinje žarke : ko ožegla stepa. / Duša je moja ko jezero mrtvo, / mrtva ko more bez talasa – kao / šuma što čeka proljetne vjetrove.

»Ja čekam vihor i oblake, gromke / gromove, pljusak, olujinu noćnu; / Ja čekam strašni sudbonosni časak / u kojem vatra sa neba će sići / na pustoš onu, da rastali pjesak«.

(»Oluja«)

Čeka čas, kad će puknuti sindžir, što veže njegove lađe, pa će one poletjeti žuđenome žalu; čeka kišu, koja će oživjeti klice u pustoj stepi; čeka oluju:

»Moja će duša bratimit se tada / s vihorom noćnim, – na olujnom krilu / letjet će mlada i smiona, srkat / na vrelu snage i užasa, – bit će / atom što bjesni u krilu prirode.

»Sve suze što ih pod vjeđama krijem, sve lude sanje nikad ispunjene, sve slatke rječi još nikom tepane, trzaje bolne, nade prevarene, uzdahe, kletve i poklike gnjevne, –

»Sve, sve što dugo moje srce tišti, povjerit hoću olujini, s duše istrest sve dobro i sve zlo, što njene dubine puni, sve što davno kipi, pod njenom mirnom mrtvom površinom.«

(»Oluja«)

A kad ujutro »mlado sunce grane«, gledat će, »srvan al vedar«, kako u onom sjajnom praskozorju klijaju klice na stepi širokoj, kako se pustinjom oaze zelene, po jezeru labudi, a morem lađe plove.

Ova dispozicija po formi, kojom se ispoljava rođena je sestra dispoziciji romantičara, što u vjetru i oluji ježdahu svijetom, ali ona sama nije romantična, jer ta Nazorova oluja ima ulogu čistilišta. Tu dispoziciju je Nazor, manje direktno, ali pjesnički mnogo jače iskazao u »Čempresu«.

U ovoj snažnoj pjesmi preokreće stare simbole i stvara nove. Čempres, simbol tuge i čuvar groblja, postao je nešto drugo: negacija grobljanskoga. Nazor svijesno ističe taj kontrast. Sjećajući se, zacijelo, čempresa u svome bračkom selu, kao dobra znanca, opisuje ga jakim stihovima:

»Ko velji jambor, na kojemu crne zastave vise; tužna piramida na pustoj ravni, ko avet se diže u polumraku jesenjeg sutona, a tihom noći, u sjaju mjeseca za sobom baca dugu, mračnu sjenu.
»Noćas je bjesnoj u oluji njegva šumila krošnja; pucale su grane.« /

Namjerno ga apostrofira na stari način:

»Nesrećno stablo, ti simbole ljudskog / čemera, plača, od vjetra bijeno, / od živa gioma oprženo, ne htje / oluja noćna da te skrši! Dalje / ranjeno, jadno, stršit ćeš na ovoj / ravnici, nišan gromu i vihoru.«
»I čempres šumi:
»Varaš se, mladče! Ja sam noćas divlje / slavio slavlje i pobjedu, pjevo / silno u vjetra bjesnom zagrljaju«.

Čempres priča, kako je pjevao pjesmu o starodrevnim vremenima bogova, junaka i kentaura: »Što me žališ? Ja sam noćas stoljetnu krošnju raširio«.

»Mladče, ja nisam boli i čemera / stablo, ni simbol vašeg tugovanja!«
U davno doba, kad su ljudska srca bila bez bola, čela bez nabora
»Spružene onda bjehu grane moje; / pod njima mome u zoru pjevale.
»Još pjesmu onu tihano mrmorim / proljetnim jutrom. Čekam od stoljeća / da velji danak opet svane, danak / novijeh sila i bogova, kad ću / nad ljudskim rodom, krepčim i srećnijim / pružiti opet grane, što šumore«.

(Čempres)

Tako i pjesnik, koji s proljeća u svojoj krvi čuje pjev Driade, čeka Velji Danak. Kao ovaj čempres: stisnutih uvis upravljenih grana, grana bez cvijeća, oštrih listića i žilav, boreći se s burom i s gromom, čeka vrijeme, kad će opet moći raširiti grane u sjenatu krošnju.

Sunce

Okrijepljen ovim slikama i shvatanjima, pjesnik dolazi po treći put – pred Hram. Ovoga je puta sve drugačije. Tišina je noći strašnija nego prije. Posljednje je iskušenje mučnije; čuje jedino kucaj svoga srca sred strašnog muka. Boginja se ne pojavljuje. Vrata su nijema i zatvorena. I tada se, odjednom, Hram pretvara u Lađu-utvaru. Pomače se i zabrodi po mrtvome moru. Pojavi se vjetar s istoka.

»Za gorom sviće. Prvi trače, prvi / žamore! Ja vas slavim, blagoslivljem ... / Utješen, spašen, sretan i pregnutljiv, / gle ruke dižem kličem: Zoro, Zoro!«

(Pred Hramom« III.)

Evo Sunca. Mijenja se scenerija, mijenja se ritam: sve je poskok, drhtaj uzbuđenja. Ponajveći i najbolji dio Nazorova pjesničkog rada i nisu drugo nego varijacije himne Suncu.

To nije ono sunce, koje svijetli svakome i svagdje, naročito nije to sunce gornjih krajeva. To je naročito sunce, koje kod nas, samo u Dalmaciji onako sija! Ono sunce, što bije krš i more plamenom, od kojega se ne guši dah i ne znoji tijelo, na kojemu se tijelo prži, a od kojega mozak vri. To je sunce obala krševitih i golih ostrva. Zrak je čist, suh i rijedak, a kamen usijan. To sunce ne kuha, ono žeže! Još je u »Meriggiu« Nazor pjevao tom suncu:

»Praoče Sunce, s visoka zrenika / Ti danas liješ iz plamena oka / oganj i vatru na zemljicu. Sve ćeš / uništit, proždrjet, gordi – Polifeme /

»Ti ispi danas sve toke i vode. / Boštvo se dobro, životvorno sada / u gladna zmaja prometnulo, koji / svoj porod guta, biesan i proždrljiv. /

»Divlja je, strašna ljubav tvoja! Ona / klonu i leži u tvom zagrljaju / ko bona žrtva – »oj, proždorni žare / titanska snago braka sunčanoga!«

(»Meriggio«)

To je »brak sunčani«, o kome pjeva staroslavenski žrec u »Živani«:

»Obujmio toplim krilma Zmaj zemljicu. Vrućim dahom / žario joj lice hladno, mamio iz njene kore / krepki sok, a prodiraše gledom u val i izvore. / Drhtala je majka Živa, drhtala je čežnjom plahom / u divljem zagrljaju. Osjećaše kora njena / da će sada bono puknut, da hladnim joj tielom struje / tople rijeke, da je u njoj silna snaga zatvorena / da je u njoj moć božanstva nikla, rasla i dozrela.

»Iz plodnoga njena boka poče bilje da izbija, čovjek, traga životinja i zemljica razdragana sred dragosti i milinja nasmjehnu se gordom Zmaju silazećem sa visoka.«

(»Živana« I.)

U pjesmi »Sunce« Nazor je g. 1902. apostrofirao jutarnje sunce stihovima:

»Junače proslavljeni! Titane pobjedniče! Na pusatu od mjedi, na ječermi od zlata toke su ražarene, ilike u plamenu. Stršiš ko mlado boštvo svijetu na vidiku. Titane pobjedniče! Junače proslavljeni! – Oj, sunce! Poljubi me u čelo i obraze! U srcu led otopi, s očiju sanak stjeraj!«

(»Sunce«)

U pjesmi »Meriggio« je osjećao, kako pod bičem sunca, o podnevu, i u njegovoj krvi kunja ogromna sila, spremna da hrupi, i kad mu se pričinjalo, da dolje, na igalu morskomu, vidi Diva gdje kopa iz pijeska veliku toljagu i nekuda kreće nepreglednim žalom, klicao je:

»Ustat bih htio jak i preporođen, silan i snažan udariti šumom, ravni i brjegom pred četom džinova pred faunima i lovcima šumskim. Tvojega ognja i u mojoj krvi plamičak plamsa: i to je od tebe. Trpim i bjesnim, – i ja, Sunce, hoću da nešto svladam, izmučim, oplodim.«

(»Meriggio«)

U »Živani« je njegov stih opisan i ton epski, a u ovim pjesmama, iz vremena, u koje je u Zadru obijao pragove Hrama božice ljepote i umjetnosti, stih je nesrokovan, nemiran. Pjesnik ne može još pravo poletjeti suncu, pa su i njegove pjesme samo apostrofe pune želje. Pjesnik idiličkih i epskih legendi morao je najprije proći krizu ognjice, da može iz epsko-lirskoga raspoloženja doći u ditirampsko raspoloženje, kome je istom mnogo kasnije našao pravi izraz i pravi ritam u pjesmama »Cvrčak«, »Konjik«, »Io pean«.

»Na srcu vrijed peče, a led mi žile koči; pred mojim očma lebdi turobni, strašni sanak. Oj, sunce poljubi me u obraze i oči!«

»I neka onda bane pred hram boginje! Zadrmat će opet alkom i kliknut će: »Danak velebni svanu! Sunčani pozdrav nosim!«

»Proljet će ući samnom: sve pjesme i mirisi, žubori i glasovi sve boje duge čarne – sve štono zvuči, titra med nebom i zemljicom«.

»Rastvorit će se vrata, a Ona, Boginja »sestra sunca« i »Olimpa kćerka zadnja«, pokazat će opet »božansku gestu i nježni posmjeh!«

Kad se sunce popne na zenit »slavno, žarko i požarno«, pjesnik osjeća:

»Ne, jalov neće biti trud i duga rabota, kad su sa mog čela kaplje protekle znoja, kad iz oka moga protekla suza, a krv iz srdašca«.

(»Meriggio«)

Ove svoje krize i preboljenja prikazao je Nazor četvrt vijeka kasnije, kad je bio u naponu svoje snage, u predgovoru knjizi »Pjesme moje mladosti« (Crikvenica, lipanj 1930.):

»Svi oni koji se rodiše kad sam ja već hodao i mislio, nisu zapravo mlađi no stariji od mene, pa i stihovi što sam ih sastavio, dok njih valjda nije još ni bilo, ne mogu biti no »mladi« od onih što ih ti »kasnije rođeni« danas grade i kuju. Jer je mladost u antiknog i modernog čovjeka u svojoj biti uvijek jednaka, i jer se njena jezgra baš u prošlosti najlakše oslobađa od svega suvišnog i još neprerađenog, što vrijeme nama i okolo nas neprestano slaže i nagomilava, mi tražimo u minulim godinama i vjekovima gdje voda njenog izvora ključa sve čistija i svježija. O Omire! O Safo! O Dante! O vječna mladosti Odisejeva! I bjelobradog vrača Veinemeinena, i našega Marka ... I moja se mladost otkriva u ovim stihovima sastavljenim davno, baš onda kad mi se činilo da stenjem pod pritiskom života koji je bogat svim darovima i težak od svih tereta onog doba, na me već navaljivao. U prvi mah mu podlegoh, osamivši se u pustinji i u kućarku u koji jedne noći uđe Ahasver, vječni skitalica. I zaplakah ležeći u ognjici, dok su riječi moje majke stizale do uha nalik na zvonjavu u mome selu; i popeh se, kao mlad Upućeni, uza stube, do zaprtih vrata boginjina hrama, i osjećajući u sebi sav teret naslijeđenih bogatstva bacih sa zidine drevnog grada svoju tešku krunu s druge strane magle i rijeke i siđoh do praga One nijeme i hladne, koja čuva u vodi mrtve luke crne lađe spuštenih jedara i sidra. A kada se vječni skitalac više ne vrati i ognjica ne htjede da me mine i boginja se na vratima hrama ne pokaže i kroz obruč magle ona mi kruna pane opet na glavu i čuvarica mrtve luke ne progovori ... ja se ukrcah na Ladu, kojom se plovi onamo gdje se budućnost sastaje – u krugu vremena – sa prošlošću, i stigoh u krajeve gdje je sunce uvijek na zenitu, a ljudi su i životinje, i biljke, tkani nitima njegovih najljepših zraka: a život je težak i plahovit, pa se odanle vratih da izbacim iz sebe svoju prvu djecu: Kiklopa i Kentaure. Našao sam napokon u prošlosti – koja je to bliža što je udaljenija – i u zemlji koja je tim više moja čim je manje nalik na kraj u kome živim – sve ono što mi je trebalo. A trebao sam zraka i sunca –čega kod nas nije ni onda dosta bilo; i prostorâ od kojih se i u one dane od nas zaziralo; i života biljskog i životinjskog, te sastavne

česti našeg bića, koja u nama još uvijek pali i žari, a nikada je, snažne ukrotiti i bogate oplemeniti, dok ne pustimo da se raspomami i razgoropadi barem u carstvu naših mladenačkih sanja. Bijaše mi uspjelo otresti se gotovo svega što je one godine elegijski uzdisalo ili hladno umovalo u našoj ponajviše patriotskoj lirici. I moja je mladost tada progovorila.

Progovorila je na način koji se onda pričinio mnogima ne samo neobičnim i razbarušenim, nego i tuđim. Izvan okvira ondašnje sadašnjice i gotovo staračkí, kao što se nama pričinja danas takvim govor onih što se u našem krugu, uz još druge nazive zovu uopće »mlađi« i »najmlađi«, baš onako kao što smo se i mi još nedavno tako zvali ... Što veće gomilanje u sve novijoj sadašnjici, to veća težnja da se teret sa sebe baci i da se izađe iz njena dohvata, a jer je breme sve teže i čežnja sve ljuća jači je i zamah smjelost gotovo vratolomna.«

VII.

U jednoj od svojih »Večernjih bilješki«, pisanih na kraju godine 1940. (»Don Kihot i Sanča Pansa«, »Novosti«, Zagreb 4. XII. 1940.), zabilježio je Nazor ovo:

»Godine 1900. štampao sam (u 200 primjeraka) prvo izdanje svojih »Slavenskih legendi«. Knjiga bi više darovana no prodana, al ona dođe ipak u ruke još neznanom mi Milanu Marjanoviću. Primih od njega iz Kastva dugo pismo. Kakovo obilje širokih i visokih, misli, želja, čeznuća, htijenja! Hrvatstvo, panslavizam, idealizam, nadčovještvo u najplemenitijem smislu, čežnje za ostvarenje najblistavijih etičkih vrhunaca. Upućivao me na pokret Moderne, o kome ja nisam ništa znao i u koji – zapravo – ni kasnije ne uđoh. Poticao me na rad. Ja se na rad tada i dadoh i sastavih iz elemenata »Slavenskih legendi« svoju »Praživanu« i odmah je u Zadru štampah opet u 200 još ni danas nerasprodanih primjeraka.«

U bilješkama drugom izdanju »Slavenskih legenda«, godine 1930., ispričao je Nazor, kakva je bila sudbina njegova rukopisa »Živane«: »Nadopunih „Slavenske legende", spletoh njima epos „Živana", što ga doskora poslah „Matici Hrvatskoj". Primih ga natrag bez popratnog pisma. Ipak kasnije doznah kako je „Živana" bila data na ocjenu jednom geografu i jednom filologu. Obojica ljudi od imena i solidna stručna znanja. Ne znam što o njoj reče geograf i jeli ga možda zanimalo, gdje se zapravo diže gora Goleč, kud se steru uvijek zelene poljane Nava, gdje bog Svantevid sjedi pod drvom Dafinom. Ne znam ništa o tome, ali doznadoh kako je filolog kazao, da hramljem u poznavanju oblika riječi i njihovom naglašavanju ... a imao je i pravo ... i da sam se poveo za čuvenom Nodilovom radnjom, koja da nema čvrsta znanstvena temelja, ... a imao je krivo, jer moje „Slavenske legende" i „Živana" nisu ni htjele, ni smjele biti plodovi truda ma čijih znanstvenih istraživanja. ... One nisu vjerske pjesme; nastale su iz drugih pobuda i potreba. Nisu ni htjele da uskrsnu nešto što je možda čak i u našoj potsvjesti gotovo mrtvo, no da iznesu nešto što je uvijek živo u nama. Htjele su – ponajviše u formi mita – izraziti radosno divljenje čovjeka pred tajanstvenim čudom, koje nas sa sviju strana kruži, a od jutra do

mraka, od jednog godišnjeg doba do drugoga, od rođenja do smrti. Htjele su opjevati dobre i kovarne sile, što teku i pletu sve te čudesne pojave na zemlji, u vodama i na nebu. I bila im je nakana da reknu nešto i o čovjeku upletenu u to vječno zbivanje i u još nedokončanu borbu između Dobra i Zla u čitavoj prirodi oko nas i u nama samima.«

U bilješkama drugom izdanju »Živane«, godine 1936., Nazor je naročito naglasio, kako su »Slavenske legende«, i one prve i kasnije dopunjavane, samo predradnje za glavnu njegovu kompoziciju »Živane«:

»Slavenske legende«, bar svojim prvim dijelom, (Vilinski soneti I–VII., Perun, Dabog, Črt, Davor, Jarilo i Lada, Momir i Grozdana, Stojanbog) i ciklusom Miroč I–V, na kraju knjige, zapravo su samo prvo tkanje glavnog dijela tkiva, od kojega je 1901. i 1902. Pražívana. Nalik su također na prvu mapu skica i studija za sliku, što će se doskora sastaviti. A sve to, ne samo što se zadrža, no se i još jače istaknu u novim edicijama zbirke. ... Broj crteža za konačnu i tek sada gotovu sliku Živaninu, kao da je godinama, od izdanja do izdanja »Slavenskih legendi« samo rastao. Griješih možda, što te još neizrađene odlomke pokazivah i izlagah, kao da su dovršena manja djelca. Ipak i to govori da Živana doista i bez dužih prekida, živi i pjeva još od mojih mladih dana. ...«

Mitski ep »Živana« izašao je u Zadru godine 1902., u štampariji Vitaliani, u 200 primjeraka, od kojih veći dio nije ni ušao u promet. O »Živani«, koja prema tome nije bila ni poznata širem krugu čitalaca, nije se ni pisalo: svega jedna negativna recenzija profesora Bosanca i jedan zanosni prikaz u »Obzoru« (Vladimir Nazor: »Živana«, Milan Marjanović, »Obzor«, 24. IX. 1902.). Ni poslije se nije mnogo godina kritika bavila nikako sa »Živanom«, koju ipak Vladimir Nazor smatraše Leitmotivom svojeg pjesničkog opusa.

Nazor je izgradio prvu skicu »Živane« već u proljeću 1901. Rukopis je bio poslao M. Marjanoviću, a ovaj je izradio predgovor, kao tumač tog prvog mitskog epa naše literature. Taj tumač je Nazor pregledao i učinio neke opaske i htio da ga štampa kao uvod u svoj ep, ali do toga nije došlo, pošto je »Matica« odbila rukopis, a štampanje u Zadru, u vlastitoj nakladi pjesnika, nije podnosilo većih troškova. Rukopis toga predgovora bio je završen u Kastvu 1. VI. 1901. i bio je odmah poslat Nazoru u Zadar. Kad je Nazor vratio taj rukopis predgovora, koji nije mogao biti štampan u prvom izdanju, da ga autor upotrebi drugdje, glavna mjesta iz tog predgovora ušla su u kasniji prikaz »Živane« u »Obzoru« od 24. IX. 1902. Taj tumač intencija pjesnika i značenja »Živane« je čitalo više ljudi nego samu »Živanu«, a imao je od samoga pjesnika u određenom smislu ovjeru ispravnosti tumačenja.

U neštampanom predgovoru se naširoko tumačila geneza mitosa, naročito slavenskoga, kao i obrade mita u staroj i novijoj literaturi, ali je izrično bilo naglašeno, da »taj ep ne smijemo uzeti kao sliku života naših praotaca i ljudi o kojima se tu govori isto su tako nehistorički, mitski i simbolički koliko bogovi i polubogovi. Taj ep se nema uzeti ni kao iscrpna slika starog slavenskog mita, što je postao od znanosti, a

ne poezije. Nazora nije vukla toj građi historijska strana, nego poetsko-simbolička. On je u tom mitu našao živi vrutak poezije, koji niti je htio, niti mogao da potpuno iscrpi. Iscrpio ju je u cjelini mit godine, manje mit dana i noći, još manje, skoro nikako, mit ognja i groba. Prelazeći iz mita u historiju, povezao je usko sudbinu ljudi i bogova. Prirodu nije dao samo u poetskom odrazu, nego kroz simboliku mita kao živu silu kao sami život. Time je dao višu poeziju prirodnih pojava. Prirodna božanstva nisu personifikacije prirodnih pojava, nego njihovih movensa, prirodnih sila, sa svim karakteristikama tako, da osjećamo energije života u onim elementarnim pojavama koje su simbolijsko-poetski oličene.«

U uvodima i bilješkama kasnijih dotjeranih i dopunjenih izdanja »Legenda« i »Živane« dao je sam Nazor tumačenja svojega epa:

»Živa ili Živana je predstavnica zemlje podatne, napučene životinjama i ljudima, nakićene zelenilom. Nju su naši praoci štovali valjda više od Vide, nebeske družice Svantevidove. Velika je grješnica ta vječna porodilja. Zimi je uz Črta i maćeha djeci svojoj. Zbog nje plamti od iskona borba između Rajnika i Črta. Momir je plod njena sastanka s čovjekom južnjakom. Djeca Suvida i božice Vide, dok su na zemlji zovu je majkom, jer ona drži u životu sve što raste i diše. Njezino majčino djelovanje osjeća se također u zemlji (Majka donja) i nad korom zemaljskom (Majka gornja). Promjenjiva kao što i godišnja doba i s njima je uvijek u vezi.« ... »Ta knjiga o bogovima ne bi htjela nikako biti vjerska priča, rimovano poučavanje o našoj nebuloznoj mitologiji. Jezgra joj je, kako to Pristup upućuje, doista druga. Gradivo od koga je sazdana samo je sredstvo nečemu što nije čvrsto ni o određeno vrijeme, ni o određeni prostor, a rekao bih jošte ni o određen narod. Fabula nije glavno. Bit će da je čitavo ovo djelce široka lirska pjesma čovjeka, koji tek minu 22 godinu kad je u graditelju stihova »milost Božja« često najveća, životni dah najširi, ali je erudicija još malena, pjesnički alat i pjesničko gradivo jedva znani, moć konstrukcije još premlada.«

U onom neobjavljenom rukopisu predgovora i tumača »Živane« bilo je označeno značenje tog Nazorova epa ovako:

»Zanimljivo je da se u ovo naše, većinom lirsko doba, kad se iznašaju najintimniji trzaji izmorenih duša, javlja u Nazoru tako izrazita epičnost. U doba kad su duhovi po analizi tako suptilni, kad umjetnici traže u nesvjesnim dubinama duše izvore nekog novog života i klice nove umjetnosti, kad se bilježe svi drhtaji nerva, od najnaivnijih do najbizarnijih, ne bi li se našao novi stil, novi ton, novi način izražavanja, Nazor pjeva legende, bilo klasične, bilo bibličke, bilo praslavenske. Dok moderniste traže neku nit kroz labirinte modernog života, trzajući se na prelomu stare i nove, još nestaložene kulture, Nazor u formi epskoj obrađuje mite i legende davnih kultura i epoha, asimilirajući se s njihovim duhom. A ipak je Nazor dijete svojega doba, odjek ove naše opće krize, – samo što ju on postepeno prevladava, pa njegova poezija nije anahronizam, kako se nekima pričinja. Nazor je otočanin,

primorac, koji je od djetinjstva gledao nad sobom nebo vedrine i fantastičkih oblaka, a pred sobom ploštinu mora, nekad uljeno mirnu, nekad u velikom pokretu. Visina i raspon i širina ploštine su dimenzije koje poznaje i u kojima se kreće. Od ta dva kontakta sa prirodom su u njegovoj poeziji i biljezi panteističke religioznosti, osjećanje božanstvenosti prirode u nama i oko nas i sinovske ljubavi zemlji, kao majci ... Nazor svome lirizmu daje epski izraz, u kome utapa akcenat svoje ličnosti, zamirući u svojoj umjetnosti, ali unoseći time u nju svoj život i svu krv. Ali taj estetizam epskoga tipa je veoma psihičan i spiritualan. Renesansna i barokna ljeporječnost Begovića ne privlači ga, on od nje i odvraća svoga druga. Ljepota za kojom teži je unutarnja, to je više osjećaj ljeposti, nego objektivirane ljepote. Njegov artizam trebao je krvi, idilizam sočnosti i on je to našao u praslavenskom mitu ratara, zemlje i sunca, ciklusa godišnjih doba. To je oplodilo njegovu umjetnost ne samo temama i slikama, nego i njegovu dušu i čitav duh tako, da je to postalo programom života, tematskom sadržinom njegove umjetnosti. Tako je Nazor, tražeći i nalazeći naknadu za ružan i težak realni život u mitu i u legendi ljepšeg, boljeg i punijeg života, vratio se kroz taj mit i legendu samom principu, samom vrelu života. Tako prevladuje i svoj artizam, koji mu nije više ni božanstvo ni tiranin, nego sredstvo izražaja životnosti. Umjetnicima i književnicima daje Nazor primjere poezije pozitivnosti i životnosti, a ne smrti i jadikovki. Nije za željeti da Nazor učini školu, da se rodi neka mitologizirajuća literatura, jer bi se brzo iscrpila i osušila u rukama imitatora. Nazor svojim legendama i Živanom može da bude u našem životu i literaturi ono, što je Živa bila našim pradjedovima: matica, rodilja raznolikosti života.

Simbolijski-idejno Nazorova »Živana« je kazivala: Vaseljena je sazdana od dva protivna principa: svijetla i mraka, topline i zime. Jedan princip, princip svijetla i topline (Vid), ne može biti sam graditelj svijeta. Mora doći i onaj što kruti, sgušćuje, daje sjenu i zimu (Črt). Zemlja (Živa), građena je i održavana borbom ta dva elementa. Zamorena plodnošću, zimi krutne – da opet oživi pod toplinom i svijetlom za rađanje novoga života. Mijena dana i noći, ljeta, jeseni, zime i proljeća traje vječno, ali to nije »vraćanje uvijek istoga«, nego spiralno dizanje na više, evolucija života zemlje, od vezanog – slobodnom i samostalnom, u liku čovjeka. Čovjek sprema plodove tih mijena prirode, borbe toplote i hlada, svijetlosti i tame; koristi se njima, produžavajući svoj život. Jača, postaje središte zemlje, stalan u mijeni. U prirodi je njegova snaga, sreća i zadovoljstvo. Ljubav i privezanost prirodi i zemlji dat će materijalnom radeniku (Srdanu) okrijepe i utjehe, a korjenitost i temelj društvenosti rataru (Zemovit). Čovjek, postavljen između Črta i Vida, u početku ovisan posvema o Vidu, kasnije zaokupljen od Črta, prevladava radom na zemlji Črta i Vida. Pored Vida, ozlovoljenog s vječne borbe, diže se Zemovid, Vid zemlje. To je bila opća ideja »Živane«. Život je princip, dobro je ono što je živo, zlo ono što je ništavo i suho. Dobro je rad, plodnost, tvornost, nutarnja punoća,

dobrota duše, snošljivost. Zlo su velike spone, uništavanje, gušenje životnosti i plodnosti, sušnost, ledenost i mračnost. To je etika »Živane«.

U onom jedinom pozitivnom prikazu »Živane«, u »Obzoru« 1902., bilo je rečeno:

»Rasipnošću svježih slika i boja, krepčinom, sočnošću i velebnošću izraza i jezika, Nazor se odlikuje iznad mnogih naših savremenih pjesnika. Šteta je samo, što su stihovi u »Živani« dosta nemarno građeni, ima ih bez pravoga ritma, bez obzira na akcenat riječi, a ima i previše slobodno građenih. A opet se ne može poreći, da Nazorovi stihovi nemaju unutarnji ritam i blagoglasje, da njegovo nizanje slika nema harmonije, da njegov stil nema velikog poleta i krepčine. Ima tu još mnogo više riječi no što bi bilo potrebno, ali te riječi svojim bujnim žuborom zanose ipak čitaoca, a što je glavno, u čitavoj »Živani« vlada mladenačka svježina i vedrina i spontano dostojanstveni epski ton, koji naliči valjanju velike rijeke.

»Nazor kuša dati nešto pozitivno: daje životu smisao – život! To je za njega riješeno pitanje. On gradi na principu života. Skepsa i pesimizam, to su za njega Črt i njegov porod ... Zemovid je predstavnik kulturnog principa, koji bi mogli nazvati slavenskim idilizmom: vedri, svježi, krepki i plodni idilizam uživanja u radu i trud u punom i tihom zadovoljstvu duševno bujnog života, u što užem kontaktu sa prirodom ... Zadovoljstvo osjeća onaj koji nešto izradi, nešto stvori. Život je u neprestanom formiranju novih oblika, i što ga budemo jače, dublje i više proživljavali, to će nam biti miliji i puniji čara. Črt je pustoš, Vid je život. Tako se konačno prevladava mrzovolja, melankolija i pesimizam. U borbama i zaprekama ćemo uživati, jer u njima i na njima možemo okušati našu snagu. Nazor je digao problem metoda života, načina života, nad problem svrhe i cilja. Radi se o tome: kako da živemo, a ne o tome: zašto živemo. Na taj »kako«, Nazor odgovara: kao priroda oko nas i u nama, jer smo njezin dio. Kad Nazor ističe ratarski život kao ideal, ne misli na ratarstvo kao temelj ekonomske organizacije, nego na građenje našeg života uopće, a naročito kulturnoga, na analognom odnošaju prema prirodi, kakav je onaj ratara. Glavno je metod, osjećanje i način života. On želi da do kraja istjera pesimizam, a sačuva i ojača našu volju za život. Da od mudroslovaca učini ljude vedre, sretne i stvaralačke. Značenje njegove »Živane« je u tome, što ona, veličajući taj princip, ima da vrši takovu funkciju ne samo u našoj literaturi, nego i u našemu životu.«

Nazorova »Živana« malo se čitala i bilo je malo zanimanje za nju, ne samo poslije prvoga, nego i poslije drugoga izdanja, pa je tek poslije dva decenija postala školskim štivom. Nije imala neposrednog utjecaja u literaturi, ali je to ipak bilo osovinsko djelo Nazorovo,* on se uvijek vraćao na dopunjavanje i usavršavanje »Živane«.

* U bilješkama drugom izdanju, godine 1930., Nazor je zapisao: »Autor je mnijenja, da se tim svojim ponovnim radom na »Živani«, nije vratio svojoj staroj boginji, da je samo obuče u neko pristojnije ruho, korist od toga ne bi bila velika. On se nije dao na taj posao da staru pjesmu nešto skladnije propjeva, no da do-

VIII.

Ma koliko se izolirano penjao stepenicama hrama Umjetnosti i obijao zaprta vrata Hrama, mladi Nazor nije stvarno živio izvan društva i izvan dosega atmosfere, glasova i zbivanja društvenog i političkog života vremena. Prati i pokrajinske i lokalne prilike. Priča, kasnije, u svojim zapisima:

»U Zadru, ljeti 1900. i 1901. ili možda 1902., svejedno. Usred uličica gradskih, u bivšoj crkvici neznam više kojeg sveca, dolje, gotovo u polumraku, sjedala mjesto crkvenih klupa, zeleni stolovi mjesto oltara, a gore: galerija mjesto kora, ograđen prostor za novinare mjesto orgulja, lijeni slušaoci mjesto pjevača, mračno, usko ali ipak živo. Dalmatinski sabor radi. Pretresaju se pokrajinski proračuni. Mnogo riječi, a jedva o čemu, jer u zemlji poljoprivreda primitivna, stočarstvo kukavno, industrija nikakva. Pošumljivanje je još uvijek neka fata morgana kroz koju još jače blijedi golotinja dalmatinskog krša, pokrajina nije još nigdje spojena sa željeznicom sa svojim zaleđem, klauzula s Italijom upropastila je gotovo sasvim trgovinu vinom. Dalmacija sve manje izvozi, pa i sve rjeđe uvozi: odriče se malo po malo i onoga čime se, od nevolje, najradije hranila: suhe ribe i bakalara. Nema dakle zapravo ni o čemu da se raspravlja, pa i kada padaju u tome saboru krupne riječi, osjećaš na dnu svega prazninu i natezanje oko jalova posla. Jeftina so političke ekonomske mudrosti ostrugana u hitnji s površine kakavog novinskog članka i žestok papar dozreo u šikari stranačkih svađa, začin su što će dati slasti najpraznijoj čorbi na radost i užitak najtvrđeg recepta svih onih, koji su gladni takve hrane. I nema proračuna, od kojeg se u raspravu ne upliću vriježi strančarskih zadjevica što bujno rastu u pokrajini pa i u široj domovini.«

Nazor je pratio saborski politički i ekonomski život, bolje reći ekonomsku pustoš, koja se širila Dalmacijom, pa i razvoj stvari »u široj domovini«. Motrio je likove istaknutih članova dalmatinskog sabora i političara. Govori i o strankama; prati njihov rad, pa i starih narodnjaka u saborskoj većini, koja je »silom prilika« sve labaviji naslon vlade, kojoj je glava u Beču, a jedna od mnogih ruku i u Zadru.

»Sivo društvo, ponajviše starijih ljudi, što su svoje političke borbe izvojevali s uspjehom protiv autonomaša i vlade uz Klaića i Pavlinovića i glava im je krcata uspomena, srce puno osjećaja jedva pristupačnih novoj generaciji i baš sada kad su sve u pokrajini vratili napokon svome narodu, vide da ih taj isti narod sve manje treba i želi i gledaju oko sebe kako su hrvatske škole, što ih baš njihov trud narodu dade, urodile odmah plodom, dok se oni sami odvikoše talijanskom, a ne naučiše dovoljno svoga jezika. Suzbili su, što dolazi s onkraj mora, a sad se ne mogu pravo snaći s onim, što vrijeme nosi s druge strane Velebita, putevima i stazama što ih sami uz toliku muku otvoriše.«

»A grad Zadar gleda prijekim okom u te ljude i trsi se da u prvom redu baš zastupnici Hrvata na svakom koraku osjete, kako su još uvijek tuđinci i došljaci u tom jedinom mjestu u pokrajini, gdje je općinska vlast i sada u rukama »praunuka Rimljana i Mlečana«.

U to doba pročitao je prvi put Keeplingovu knjigu o džungli. »Čežnja otočanina, rođena na kršu, bez drugova i bez zvjeradi, probudi se opet u meni, osjetih je još življe u mjestu tijesnih ulica i kuća nalik na

pjeva što mu još od mladih dana ječi neprestano najdubljom nutrinom i što mu možda ni pri koncu života neće ići od ruke izraziti do kraja. Nije trebao kod toga uživjet se u svoju prošlost, no samo pustiti da se ona u njemu što više izživi i da što jasnije progovori.«

kamene grobnice. Spopade me želja, da se opet sam nekuda skitam. Jedva dočekah duže praznike da se dočepam obližnje planine, a Velebit me primi, tvrd, gô i pust.«

Proboravio je desetak dana u planini, u kućici pastirovoj. Doživio je vjetrinu i žegu. Lomio posvuda noge, naužívao se dalekih vidika, naslušao se priča o vukovima i medvjedima. Stari pastir poveo ga i do staroga medvjeda, uhvaćenog u gvožđa, koja mu je bio postavio, a on je bio s gvožđem na nozi utekao u šumu, ali zapeo o neko stablo i tu umirao.

»Sutradan kretao sam nizbrdo. Sunce je peklo i teško sam dihao. Kad pogledam sela i gradiće poda mnom u nizini, pričiniše mi se svi crveni kao da gore, a ne izgaraju, u titranju zraka, dok se stabla crne oko njih, nalik na zvjerad što napadaju. Bi mi lakše kada vjetru s mora na dohvatu rastreznih se, kročio sam divlje pustim krajem i još pustijim puteljkom, bio sam samcat, no kao da je netko ipak išao, s početka još izdaleka, zamnom uzastopce. Imao sam pratioca i ja ga, ne znam kojim svojim očima, i vidjeh prije nego što uđoh u Zadar, bio je to medvjed Brundo.«

Nazor je počeo raditi na životinjskom epu – u vrijeme lirsko, na epu šume i planine, poslije epa poljana i ravnine, na epu humora i satire na ljude u liku životinja, ali toliko bliskom i intimnom životinjama, prirodi, planini i šumi, da je njegova svježina blažila njegovu satiru. Taj ep je mogao da se pojavi i radi baš u Zadru, pod Velebitom; u Zadru, plijenu Mlečana, u otuđenom – da ukazuje na historijske haratelje naših šuma i osvajače naših krajeva, ali i na nesloge našeg svijeta – koje su baš u to vrijeme, na kraju 1901. i u 1902., u stranačkim borbama, a naročito hrvatsko- srpskim svađama, imale svoj sramni i porazni kulmen u rujanskim pogromima u Zagrebu. Nazor je bio tim naoko literarno-anahronističkim životinjskim epom veoma savremen i aktuelan, više od najvećeg dijela naših liričara i literata toga vremena, koji su pjevali i pisali literarnim formama »najsavremenijim«, ali o temama i u raspoloženjima, kao da žive imaginarno, a ne realno, u nekom drugom, dalekom, od naše savremenosti posve odijeljenom svijetu.

U ono vrijeme se u evropskoj i hrvatskoj literaturi pomišljalo prije na sve drugo, nego na pjevanje epa, a najmanje životinjskog epa. Govorilo se i pisalo o tajnama i trzajima čovječje duše, o drhtajima živaca prefinjenog kulturnog dekadenta, o sanjama dalekog istoka, maglenim avetima sjevera, sunčanoj raskoši mediteranskog juga i bolesnim egzaltacijama evropskog zapada. Pisale su se sitnije i fragmentarne stvarce u stihu i u prozi, pazeći najviše na novinu i neobičnost forme, na slikovito ili simboličko izražavanje i na stilizaciju. Bilo je vrijeme, kako reče bečki kritičar Moderne Herman Bahr, vrijeme »romantike nerva«.

Životinjski ep nije česta pojava ni u kojoj književnosti, ma da ima svagdje mnogo priča iz životinjskog svijeta, ili basna, ponajviše sa didaktičnom tendencijom. Životinjski ep je u starim literaturama redovno humoristički satiričan. Starogrčka »Batrahomiomahia« (borba žaba i miševa), u novijoj talijanskoj književnosti prepjevana je od G.

Leopardija (»Paralipomena Batrahomiomahiji«), staronjemački »Rainke« prepjevan je od Goethea (»Reinecke Fuchs«). U hrvatskoj literaturi ima jedan pokušaj Janka Jurkovića (»Kako su se zavadili psi, mačke i miševi«). Batrahomiomahia je parodija Homerove Ilijade; žablji i mišji bojovnici u pozama Homerovih junaka i olimpski bogovi, koji se upliću u njihovu borbu. Grčki ep nije opsežan, dok je Goetheov veoma opsežan, 12 pjevanja, pisanih heksametrima, sa mnogo naoko dostojanstvene, a ustvari podrugljive epske širine, koja mjestimice umara. Ep je izrazito i dosljedno satiričan na feudalne uredbe, donekle na građanski stalež i vjersko-crkvene uredbe. Goetheove životinje više su ljudi nego životinje, ne samo po govoru i ponašanju, nego i po načinu, kojim su crtane. Životinje su odjevene kao ljudi, njihovi su govori poput ljudskih i hodaju na dvije noge, a iz ljudskih odijela priviruju samo glava životinjska, šape i rep. Goethe daje ljudima masku životinja, dok je grčki pjesnik davao životinjama masku ljudsku. Odatle i različnost komike: U Goetheovu epu smijemo se ruglu čovjeka svedenog na životinju, u grčkom malim živinama naduvenima herojstvom čovjeka. Kod Goethea uživamo u satiri, smijući se poniženoj veličini, a kod grčkoga groteski, smijući se uveličavanju sićušnosti. Goetheov nas ep svojim postiđavanjem poražava, a grčki svojom dražesti razdragava. U oba zajedno ima nečega iz Swiftovih Guliverovih putovanja: ruganja smiješnosti ozbiljnog shvaćanja vlastitog dostojanstva kod patuljaka u Lilipu zemlji i tragikomike vlastite malenkosti u Brobignak zemlji, gdje se sa Guliverom igraju gorostasi, uvjereni, da je kukac.

Nazorov ep razlikuje se mnogo i bitno od oba starija epa. U svojoj definitivnoj verziji duži je od grčkoga, kraći je od njemačkoga, te se njegove 274 strofe sa 1644 stiha mogu lako i bez umora pročitati na dušak, čak i u ovo naše nervozno doba. Nazorov je ep pjesma šume, njene snage, svježine i mirisa. Priroda dolazi do riječi neusporedivo više nego kod Goethea. U tome je Nazor bliži starogrčkom, ali je poezijom čitave jedne planine i šume širi od grčkoga, koji se odigrava u maloj baruštini. Goetheovo ljudsko društvo i grčka olimpijska družina nemaju mjesta u Nazorovoj pjesmi. Čovjek ulazi kao obijesni, pohlepni i spretni provalnik, tuđinac i otimač u šumskome svijetu, koji hara i pljačka. Nazorova planina i šuma je domaća planina i šuma, Nazorova zvjerad su starosjedioci toga kraja. Sa pjesnikom smo na strani tih starosjedilaca, a protiv čovjeka tuđinca, dušmanina. Stranac, Mlečanin, siječe i pustoši velebitsku prašumu, a zvjerad kuša da brani svoj dom. To je etička, društvena i patriotska podloga epa. Nesložna je sebična zvjerad i – stranac pohara šumu, te lišava zvjerad zakloništa. Jedino Vukan i Brundo poduzimaju posljednju borbu i u njoj stradaju. Njihova ljubav za šumu i njihov heroizam u pjesnikovu je crtanju pun tragike, pa tako čitav ep, po samoj shemi fabule, po ozbiljnosti ideje i po mukama i bolovima onih, koji su lišeni doma, ostavlja dojam simbolične tragedije: saosjećamo u punoj mjeri s poharanom i popaljenom šumom, s ogoljenom planinom i njenim posljednjim braničima.

Goetheov protagonista je lukavi pobjedilac Lisac, a Nazorov je tromi, dobroćudni i tragični stari medo. U epu iz vremena racionalizma kao da nalazimo neko uživanje u superiornosti prepredene, a bezdušne pameti nad ograničenima, malima i glupima, dok je Nazorov ep, u vrijeme početka XX. vijeka, mnogo tragičnija satira, ali šira pjesma življe prirodnosti. Tragična pozadina ne muti njegov satirički i komični karakter. Satira nije žučljiva; pjesnik čak i ne karikira i nije groteskan. Satira nije mračna. Kao čitava njegova poezija toga vremena ona je širokogrudna, može se reći viteška. Vedrina pjesnikova shvatanja života i prirode, koja ga u lirici zaštićuje od sentimentalizma i odbija od pesimizma, štiti ga ovdje i od sarkazma. Satira ima značaj obijesnog humora. Humor ga štiti i od toga, da ne padne u poučljivo moraliziranje i školsku didaktiku, kao ni u lirsku čuvstvenost ili retorički patos. Nazor poznaje prirodu, osjeća se njen u njoj, s njom se izjednačuje. On je ne preslikava i ne slavi kao netko, što stoji izvan nje: prosto hoće da živi njezinim životom i bujno stvara kao ona. Zato u ovom epu osjećamo u prirodi prirodu – ne pjesnika, u životinjama zvijerke, a ne ljude i simbole. Zato taj ep doživljujemo kao nešto doživljeno.

Nazorova »Brundijada« nastala je 1901. i 1902. u Zadru, kad je u hrvatskom javnom životu vladalo jalovo strančarstvo, nadmetanje, surovost borbe, frazerstvo, bezglavost i sljepoća, a pritisak ludih režima na svim stranama bio i politički, ekonomski i moralno najteži. Satira »Brundijade« iznosi poroke: oni medvjedi, kurjaci, veprovi, šumske mačke, one lije i čitav onaj zvjerinji svijet, može da oličavaju i tipove i karaktere poznatih javnih ljudi vremena. Ali »Brundijada« ima šire značenje i neprolazniju vrijednost. Njena se satira može da primijeni na svako doba, na svako mjesto.

IX.

Prvih dana godine 1903., u povodu obnove hrvatsko-ugarske financijske nagodbe, počeo je u Hrvatskoj pokret za gospodarsku samostalnost i za građanska prava, protiv tiranije bana Khuen-Hedervaryja, koji se razvio u najmasovniji pokret vremena, u koji su ušle najšire radničke i seljačke mase, a vodila ga je omladina raznih stranaka i grupa, u prvom redu napredna omladina, koja ga je i politički formulirala i usmjerila. To je bila ona, koja je najviše osjećala i razumijevala Kranjčevića, a zanosno navještavala Nazora.*

* O uzrocima, antecedencijama, povodu, razvoju i opsegu, kao i o značenju narodnog pokreta godine 1903. u Hrvatskoj i u Dalmaciji, vidi: Milan Marjanović, »Hrvatski Pokret«, Opažanja i misli na pragu novoga narodnog preporoda g. 1902., I. knjiga i II. knjiga Dubrovnik, 1904. – Janko Ibler, Hrvatska Politika 1903., Zagreb 1914. – Prijatelj naroda, Kako je u Hrvatskoj? Ljubljana 1903. – Stjepan Radić, Pokret u Hrvatskoj, Pittsburgh Pa. USA 1903. – Glasovi strane štampe o pokretu u Hrvatskoj godine 1903. Rijeka, Dion. Tiskara, 1903. – U posljednje vri-

Pokret u Hrvatskoj odjekuje u Dalmaciji već od travnja 1903. U bečkom parlamentu Biankini 3. IV. 1903. grmi: »Vrijenje u Zagrebu samo je mali izraz onoga stanja, koje malne 40 godina, pošto je hrvatski narod za monarkiju odigrao ulogu crnca, drži ga u političkom ropstvu i vodi ga konačnoj ekonomskoj propasti. Vrijenje prošireno je cijelim hrvatskim narodom, od Adrije do Drave, a posljedica je one politike koja je jučer rađala muklim iseljivanjem na hrpe, a danas se očituje glasnim iskazima, a još gore će se očitovati kad zadnja kaplja prekipi čašom naših nepravica. Neka vojska ne pospješi tu zadnju kaplju. Ne varajte se više: ustrpljenje hrvatskog naroda već je iscrpljeno.« Takve riječi raznose sve dalmatinske novine u narod.

Zadarski »Narodni List« od 22. IV. citira dio govora Stjepana Radića, održanog u Zagrebu, na pouzdaničkom sastanku od 15. IV.:

»U 30 godina nije se u Hrvatskoj pokazalo toliko pameti, koliko, recimo, u ovih zadnjih 30 dana ... Danas se naša prava otvoreno gaze. To je dobro, to će tu snagu pokrenuti i pokrenulo ju je već.«

Mjesec dana kasnije, 13. V., Biankinijev list donosi veliki članak Stjepana Radića o porazu madžarskog imperijalizma, koji unosi nove poglede i novi ton u dalmatinsku štampu. »Mi, koji smo pred desetak godina u malim skupinama, tad zanosni mladići, danas zreli ljudi, po čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji, sijali zdravo sjeme današnjeg pokreta, mi, koji smo hrvatsko državno pravo već od nekoliko godina počeli manifestirati licem u lice, prsima o prsa, madžarskim nametljivim službenicima, mi, koji smo slovo učinili tijelom, i javno pred Evropom, pred Jelačićevim spomenikom, plamenom madžarske zastave pokazali stari pravac novoj hrvatskoj politici, mi, koji poznamo na stotine hrvatskih seljaka sposobnih da sjede u hrvatskom saboru, i na tisuće hrvatskih glava koje uza sve svoje privatne brige dospjevaju i umom i srcem i mišicom na obranu hrvatske državne i narodne misli, mi, koji sve to znamo ne vjerujemo samo nego i vidimo da je madžarska imperijalistička politička strjelica u Hrvatskoj za uvijek promašila svoj cilj. I za to vama, braćo u Dalmaciji, odavde veselo poručujemo: radujte se i veselite se s nama, jer nema više bojazni da će se dalmatinska i posavska Hrvatska sjediniti istom onda kada na to, radi svoje koristi pristane na to naduti madžarski imperijalizam. Ta je tetiva pukla baš u Hrvatskoj.« I to se čitalo širom Dalmacije. A čitale su se i Biankinijeve riječi na velikoj skupštini Slavena u Beču (u »Resursi«, 14. V.): »Sadašnji je čas čas našeg uskrsnuća ... Stid me obljeva kad pomislim, da se

jeme, o pedesetgodišnjici pokreta, u jesen godine 1953., održano je u Povijesnom društvu Hrvatske 8 specijalnih predavanja sa diskusijama, o pokretu, na radiju Zagreb i na Narodnom sveučilištu više predavanja, akademije sa izložbom na Rijeci i u Splitu, u Zagrebu, a u mjesecima veljača–maj 1954. u Povijesnom muzeju Hrvatske velika dokumentarna izložba (u pet prostorija Muzeja, Opatička ul. 18) akata, spisa, štampe, slika, grafika mapa i portreta iz vremena pokreta 1903. Jugoslavenska akademija pripremila je knjigu dokumentacije, a Matica Hrvatska historijsko-memoarski i dokumentarni prikaz 1903. M. Marjanovića.

za ovo dvadeset godina Khuenove vladavine, nije našao ni jedan Hrvat da bi ... skinuo s vrata Khuena. U borbi ne smije ni jedno srestvo, bilo znanja, bilo kemije, pomanjkati ... Sve se sile moraju napregnuti.«

Kad su u Dalmaciju stigle vijesti o prijekom sudu u Križevcima, sva se uzbudila; na vijest o vješanjima seljaka zavila se u crno i svi dalmatinski zastupnici pošli su u Beč, caru, tražiti obustavu krvoprolića u Hrvatskoj; a kad ih nije primio, obratili se na civilizovani svijet historijskim proglasom, kojim je naviještena promjena orijentacije hrvatske politike, radikalne borbe, proglašena, u jesen u dalmatinskom saboru kao »politika slobodnih ruku«, politika »novoga kursa«, politika protuhabsburška i protugermanska ...

Starorimska »inter arma silent Musae«, nije bila uvijek istinita (u najtežem, prvom periodu NOB, nastaje moćan Goranov spjev »Jama«, a u posljednjim etapama odlične Nazorove kompozicije), ali je ipak, uglavnom, tako. Narodni pokret godine 1903., bio je značajan, velik i prekretan za naše razmjere i za prilike naše provincijske zabačenosti, iako ne toliko širok i epski kao kasnija revolucija i oslobodilačka borba. Nije imao svojih poetskih i literarnih, muzičkih ili likovnoumjetničkih manifestacija, niti u svom toku, niti je imao naknadnih opjevavanja ili ocrtavanja. Ali su bili u njemu akteri, organizatori, ideolozi i propagandiste, u zemlji i u svijetu, mnogi kulturni radnici mlade napredne generacije: publiciste, kritičari, pjesnici, esejiste i t. d. Književnički i pjesnički aktualizam, koji je ranije stvarao predispozicije za akciju i na akciju tjerao, u času kad ona nastupa, prenosio je literarni aktualizam u praktički aktivizam. Aktivni su bili samo neki od starijih, ali velik broj mladih.* Naročito M. Marjanović i Cihlar-Nehajev tumače Kranjčevića i Nazora, prvi u Zagrebu, Ljubljani, Beču i Dubrovniku, drugi u Beču, u propagandi kod inostrane štampe i među studentskom omladinom (tada je u Beču i mladi Ivan Meštrović sudjelovao u demonstracijama i bio apšen). U Zagrebu je u političkim akcijama za sjedinjavanje i organizovanje opozicije i njeno sudjelovanje u pokretu,

* Redakcija »Obzora«, do g. 1902. u rukama literarnih tradicionalista a političkih oportunista, ali patriotski i slavenski orijentiranih, od te godine prima kao goste, a kasnije kao stalne unutarnje saradnike i urednike, naprednjake i moderniste i postaje g. 1903. centar akcije i propagande pokreta. Stari redaktor J. Pasarić, literarni kritičar umjereno realističke orijentacije, politički odlučan opozicionar, apšen zajedno s drugim omladinskim članovima redakcije (dr. Heimerl Milan jedan je od najživljih aktera pokreta u Zagrebu). Redakciju vodi, i iz nje zagrebačke demonstracije novinarka Zagorka-Jurić, koja literarnim formama vodi agitaciju (dramoleti, novele, feljtoni), u redakciji je H. Krizman, mladi literat, koji se odmah poslije posvećuje isključivo politici. I on je apšen. Stalni saradnik lista je M. Dežman-Ivanov, prvak Moderne. Glavni saradnik je M. Marjanović, do odlaska u Ljubljanu i Beč, svibnja 1903. Od starih političara dr. Marijan Derenčin (u Mažuranićevoj eri odjel. predstojnik pravosuđa) odličan pravnik, branitelj političkih bundžija, vodi neko vrijeme redakciju u vezi s mladima, s kojima ide i u skupštinskom pokretu. I on je po prirodi više literat nego političar: bivši upravnik kazališta, pisac komedija, koji, kadikad, umjesto da donese u redakciju očekivani politički uvodnik, – nosi oduševljeni feljton o sinoćnoj operi i gostovanju odlične strane pjevačice. Stjepan Radić je, do svoga apšenja, kao tajnik ujedinjene opozicije i saradnik »Obzora«, organa te opozicije.

aktivan prvak zagrebačke grupe modernista i pokretač »Salona« i »Života« – Dežman-Ivanov, dok Stjepan Radić, koji nije bio beletrista u to vrijeme akcije, u kojoj sudjeluje (i biva dva puta apšen), piše u literarnoj formi svoje »Uzničke Uspomene«, pa i kritičke prikaze knjige novela Živana Bertića: »Ženski udesi«. Tresić-Pavičić, koji je od ranije u sukobu sa modernistima naprednjacima, pisao je 1901. i 1902. godine i objavio ciklus drama iz rimskoga doba: »Finis Reipublicae«, – značajnu za vrijeme i tendencije vremena (Bruto protiv Cezara), koju su pozitivno ocjenjivali i pozdravljali mladi i najmlađi, a u pokretu 1903. je i praktički najaktivniji: putuje u Italiju, Francusku i Rusiju, hvatajući političke i novinske veze u korist pokreta. Rikard Katalinić Jeretov ne pjeva o pokretu, ali je u njemu aktivan zajedno sa zadarskom grupom mladih, od kojih je urednik »Narodnog Lista«, Vinko Kisić, bio jedan od literarnih saradnika grupe »Nove Nade«. Janko Koharić, u to vrijeme suplent u Splitu, đak i poklonik Nodila i renesanse, – saradnik je socijalističke »Slobode« u Zagrebu, a u Splitu okuplja omladinu. Od one grupe modernista, koja je nastupila najprije sa bečkom »Mladosti« (1898) i programskom »Secesijom« (»Vijenac«, pa brošura 1898.), Guido Jeny, jedan od osnivača »Mladosti«, propagator likovnih umjetnosti, aktivan je član socijal-demokratske stranke u Beču, kasnije u Osijeku, saradnik mnogim člancima u socijalističkoj »Slobodi«, a sudjeluje u akcijama narodnog pokreta u Osijeku i Slavoniji. Drugi osnivač »Mladosti«, Dušan N. Plavšić, u to vrijeme u Sarajevu, šurjak Kranjčevićev, sudjeluje u naprednim akcijama u Bosni, koje u onom času nisu bile moguće na političkom planu, nego su se izrazile u pokretu naprednih katolika Hrvata protiv klerikalizma nadbiskupa Stadlera, koji je počeo identificirati nacionalnu borbu sa klerikalizmom, pa su protest, o kome je bilo mnogo odjeka u javnosti, potpisivali – S. S. Kranjčević, dr. Tugomil Alaupović i pisac »Secesije«, Dr. Ivo Pilar. Kranjčević je, kasnije, i prišao naprednoj stranci.

Poslije »Slavenskih legenda«, »Živane«, »Brundijade« i programske »Pjesme naroda hrvatskoga« i poslije svladanih kriza, odraženih u pjesmama ciklusa »Pred hramom«, »Himera« i ciklusa »Erotika«, pa pjesama Kob, U kavezu, Prognanik, U ognjici, – Nazor je – u vrijeme, kad se u Hrvatskoj razbuktio narodni pokret 1903. i našao najživlji odjek u Dalmaciji, stvarajući i ondje preorijentaciju i unoseći novu dinamiku u nacionalni život, – ljeti te godine, gotovo u jednom dahu spjevao 50 soneta (u 22 skupa), koji su u jesen te godine u kalendaru »Svačić« u Zadru štampani (i kasnije preštampani) pod naslovom »Knjiga o kraljevima hrvatskijem«. U tim sonetima bili su opjevani: Kluk (2), Ljutovit Posavski (5), Borna (3), Ratimir, Ladislav, Ban Družak, Mojslav, Sedeslav, Branimir (2), Braslav, Tomislav (3), Krijesimir I., Pribina, Držislav (2), Krijesimir II., Stjepan (4), Petar Krijesimir (6), Slavić, Zvonimir (5), Stjepan II. (3) i Svačić (3).

Pjesnik otvara svoj ciklus o kraljevima hrvatskim ovim, još ponešto sentimentalnim, uvodom:

»To davno bje, sad tek je *spomen*, sanja ... / al gorku *suzu* mami ti na oko, / a otkad dokad *diže* te *visoko* / u čar već prošlog ali *ljepšeg* dana. / Krvca se lila i suze su tekle / sred burnog vijeka, *al i sunce sjalo* / i sjajne munje često tame sjekle / dok sve ne klonu u noć crnu palo ... / A sada? Suza samo nam ostade. / Al u dnu srca nešto *živ*e, luči / prastare *odsjev* blješti pred očima. / I duša koju bol *čeznuća* muči, / dok drevnog glasa u se jeku prima, / *breca* i cvijeće truni zadnje nade.«

Nazor ne glorificira stara vremena i ne crta samo svijetle momente. Prošlost je puna »krvi i suza«. Ona nas samo otkad dokad može da zanese, ali iako nam »samo suza ostade«, iako duša »truni cvijeće zadnje nade«, – u srcu nešto *»živ*e« – »bol *čeznuća*«. Pjeva o starom jalu, u kojem je »propast domovine«, vidi hrvatske bojeve, zbog kojih Ljutovit ne zna, bi li se radovao ili plakao; vidi kako jedan ban ubija drugoga, i kako su prijestolja krvlju omašćena. Vidi neuspjehe i poraze i ne sakriva ništa. Ali vidi i snagu, borbu i prkos, herojstvo i sreću. Pet vjekova burnih i krvavih, ali pet vjekova mladenačkog poleta jednog naroda. Ova »Knjiga o kraljevima hrvatskijem« početak je razrađivanja onoga, što je pjesnik bio počeo da još mutno gleda i blijedo izražava u »Pjesmi naroda hrvatskoga«, iz koje se pripovjedalački »i vidjeh« pretvara sad u žive slike. Iz magle prošlosti iskrsava sad ova sad ona sjena, sad ovaj ili onaj plastični lik, ova ili ona živa slika. Te slike prosijavaju iz oblaka kao bljeskovi, koji ocrtavaju fantastičke figure tih oblaka. Soneti te knjige su niz impresija iz davne prošlosti. U hrvatskoj poeziji bilo je i ranije pojedinih pjesama ovakve vizionarne vrste, ali nije bilo pokušaja, da se na taj način u zbijenom opsegu soneta oživljava čitav jedan viševjekovni period narodne prošlosti. Nazor je mogao naći neki uzor u Carduccijevim vizijama burnih dana francuske revolucije (»Ça ira«), a i kod drugih pisaca. Tehnika mu je uglavnom ona, kojom se još godine 1895. poslužio u sonetnom nizu »Kosovo« i kojom je dao romancu »Kraljevića Marka«. To su nizovi apostrofa, živih slika i dramatskih momenata, izrađeni reljefno, kratko i dobro poentirani.

Svi soneti nisu jednake vrijednosti, niti umjetnički jednako dotjerani, jer nije uvijek u duhu pjesnikovu živo viđeno ono, što više puta crta samo programski, da prikaže neki historijski lik ili historijski momenat, da ne bude praznine, da istakne njegovu važnost, ali bez neposredne inspiracije i žive vizije toga momenta. Ima dosta praznih i suhih pričanja, koja dokazuju, da je pjesnik radio brzo, sa planom da obradi sva znatnija lica, i zgode. Stihovi su i u ritmu i rimi još mnogo nemarni i nedotjerani. Ali, pored svega toga, barem polovina te knjige i te serije ispunjena je pravom poezijom, a neki su soneti skoro savršeno izrađeni. Čitava knjiga diše duhom samosvijesti, bez mnogo elegičnog prizvuka. To je pun i otvoren glas u »duru«. Oštro osvjetljenje pada na torza prošlosti. Svijetlo i sjene bivaju oštrije, a konture jasnije.

Ta knjiga bila je, međutim, samo prvi pokusni rad. Nazor je kasnije u nekoliko mahova dotjerivao i dopunjavao ciklus kraljeva, dok nije nastala klasična, godine 1912. objavljena, mnogo omašnija zbirka »Hrvatski kraljevi«.

U bilješci uz V. izdanje »Hrvatski kraljevi« (godine 1930.), Nazor je objasnio postanak, dalje prepravljanje i dopunjavanje »Hrvatskih kraljeva«:

»Htio sam spočetka iznijeti samo podvige i borbe praotaca na vodama Jadrana, ali mi je gradivo pod rukama samo raslo i hvatalo se kopna, kojemu i tako more neprestano šalje svoj ozon i svoju so. I mjesto »Mare nostrum« sastavih »Hrvatske kraljeve«.

»Nepotpuni i nedotjerani, nastali su godine 1903. u Zadru, gdje se tvrdilo, a htjelo se i dokazati, da su Hrvati gotovo bez svoje starije povijesti i bez svojih predaja na kopnu i na moru, dok se kod nas – uza svu plahovitost, zajedljivost i gorčinu, što smo ih i onda pokazivali u koječemu, a ponajviše u svojim strančarskim borbama – nadalje i sve jače vjerovalo i isticalo, da smo i mi oduvijek dobroćudni Slaveni, žrtveni bijeli golubovi i jaganjci Božji, koji će svojom ustrpljivošću i svojim trpljenjem otkupiti jednom svijet. Dok su nam jedni poricali gotovo svu povijest, ili bar tanjili i mrsili, pa i kidali i one niti što nas još vežu uz našu prošlost, kod nas se krojile drame, kalupili romani i gradili stihovi, u kojima su naši drevni banovi i kraljevi znali samo stradati, a od puke pravednosti i dobrote. Bili su svi plavi od istančane krvi, gotovo eterični od pročišćene puti i govorili kao proroci, sveci i mučenici. A mi smo baš onda, u vrijeme ropstva i bratske svađe – trebali osjetiti svu snagu i svu žestinu, što su jednom ključale također iz naših dalekih izvora, pa da ih se ne odreknemo i uputimo ih niz pravo korito i upotrebimo i protiv drugih i protiv sebe.«

Definitivno izdanje »Hrvatskih kraljeva« mnogo je bogatije i umjetnički daleko više od prvoga. U definitivnom izdanju su zadržani samo neki od prvobitnih soneta, a banovi i kraljevi su opjevani i u drugim pjesničkim formama i drugim stihovima. U niz »banova« ušli su: Dolazak, Prvi dvori, Prva lađa, Sepont, Istarski ban, Ljutovit Posavski, Borna, Ladislav, Prokleti ban, Galeoti, Inoslav, Prva bitka, Pobjeda kod Mike, Branimir, Braslav. U niz »kraljeva« ušli su: Tomislav, Kralj dijete, Pribina, Držislav, Vojna Dužda Orseola, Izdajnik Surinja, Krešimir II., Stjepan I., Petar Krešimir Veliki, Kralj Slavić, Kraljica Lepa, Kralj Zvonimir, Stjepan II., Petar Svačić, Zvonimirova lađa i Molitva na moru.

Već u II. izdanju Nazor je pojačao osnovnu misao prvih »kraljeva« u završnom sonetu:

»To davno bješe. Krv i suze tekle, / al i trak sunčev zlatio nam sade. / Sve prođe, al još utrnule luči / odsjevi bliješte pred našim očima, / još vihor drevni žilama nam huči / i kremen niče u našim srcima. / Slaga tko reče da smo lovor grana, / melem na ranu duga u oblaku: / Mi porod jesmo vuka i arslana. / Što davno bješe i sad je u nama. / Još snaga stara tjera čvrstu šaku, / da digne zide porušena hrama.«

To je bila i misao završne pjesme I. izdanja, »Zvonimirove lađe«: »Osamstoto ljeto teče, i sve vali lađu biju, / i sve sikću munje žive i jesenje kiše liju. / Snažno o nju udaraju vjetar, talas i oluje. / Slomila se, prignula se: na pijesku je al još tu je. / I lađa se snažno trza: »zar da ovdje tužno gnjijem? / Dignite me neka dipnem, nek zajedrim morem tijem! ...«

X.

Nazor je otišao iz Zadra na kraju ljeta 1903. i prešao u hrvatsku gimnaziju u Pazinu, gdje je bio tri školske godine (1903/1904, 1904/1905 i 1905/1906), a onda jednu godinu u Učiteljskoj školi u Kopru (1906/1907). Poslije toga bio je čitavih deset godina u Hrvatskoj učiteljskoj školi u Kastvu. U Pazinu se tek postepeno uživljavao u istarski ambijenat i prelazio u istarsku tematiku. Godine 1904. opjevao je u 118 soneta 102 grada hrvatska, od čega je kasnije štampano samo pedesetak soneta; pjevao je pjesme »Kentaurkinja«, »Psoglavac«, »Hipogrif« i »Lûk«; pisao je putopis kroz Rašku dolinu, sa mnogo legenda iz prošlosti toga kraja i niz pjesama iz historije toga kraja: »Krvava košulja« (1905), čak i jedan već historijski roman iz istarske prošlosti (»Krvavi dani«, pisan 1906., štampan u Zagrebu 1908.), ali sve su to bile još prve skice i pokušaji ući u istarski ambijent. Istom u Kopru koncipira i izrađuje prvu originalnu veliku istarsku priču: »Veli Jože« (štampan prvi put u Trstu, zimi 1906/1907), prerađuje i dopunjuje »Hrvatske kraljeve«, što nastavlja i dovršava u Kastvu. Godine 1910. izdaje u Zagrebu prvu knjigu »Lirike«, koja je primljena od kritike mlađih sa velikim priznanjem i zanosom, ali istom s izdanjem »Hrvatskih kraljeva« g. 1912. stječe opće priznanje i glas velikog nacionalnog pjesnika.

Temelji tom Nazorovu radu položeni su i osnovne linije ocrtane u vrijeme njegova boravka u Zadru. Nije slučajno, da se baš u Zadru i u to vrijeme mladi Nazor orijentirao i usmjerio u pravcu nacionalnom, borbenom i optimističkom. Da li je Zadar svojom prošlošću i svojom pozicijom, pa i svojom tradicijom, djelovao na to? Svakako udara u oči sličnost, a moglo bi se reći i srodnost hrvatskih pjesničkih i književnih nastupa u Zadru u širokom rasponu od više vjekova.

Petar Zoranić piše g. 1536., a štampa u Mlecima 1569., prozni idilski roman »Planine«, koji, iako je pisan pod utjecajem talijanskih petrarkista, a naročito »Arkadije« Napuljca Sanazzara (1458–1530), koja je u XVI. vijeku doživjela 16 izdanja i djelovala na literate u Španjolskoj, Portugalskoj i Francuskoj, pa vrlo brzo i na Hrvata Zadranina (»Arkadija« je objavljena 1502., a »Planine« 1569.), – ipak je najtjesnije povezan sa našom prirodom i našim prilikama onoga vremena.

Zoranić priča priču Zorana i njegova puta u planine, u koje bježi, da bi se izliječio od ljubavnog vaja. Vodi ga vila Zorica »pod koprinom lik (lijek) iščući za beteg ljubveni uličiti«. – »K vilenici projdoh u kom prohodu mnogo pastirsko petje i pripovisti od pritvora junakov u dube, cvite, vrulje i vode iz deželj naših počitajući sliših i po vilenici pako oprošćen bih i u bašćinu drugim putem zavrnuh.«

U viziji »Slave« dolaze vile Latinka, Grkinja, Kaldejka i Hrvatica, koja se tuži: »Nut Latinki kolike i kako lipe jabuke (knjige) u krilu jesu i udilj pribivaju ... a meni (oh, nepomnjo i nehaju jezika hrvatskoga), evo ove samo za nevolju pribiram i razgledam. Vidi mi se da se manom, pačeli sobom sramuju i stide i prem ako ki poje ali piše, u jini jezik piše i poje, da jino nî, znaj, nek ne pomnja od kriposti«.

Zoranić piše knjigu zbog jezika i izraza na našem jeziku. Posvećujući knjigu Mateju Matijašiću, kaže: »Jer jezik kim običmo pošpuren jest latinskim i da bi me tumačenje blaženoga Hijeronima (glagolski tekstovi) ne vižbalo, s prirokom bih pisal, boju se«. Vrijeme je bilo teško: Turci pred vratima: »Rasuta baščina; zagrezli su viri malinski (mlinovi), ni tekuć po njih voda hirovita u kolo bubajuć; grade ostavljamo i sela i kaštile; svak hiti bigajuć neprijateljske sile. Vidiš pogorile palace i hore, gorski bozi i vile ostaviše gore«.

Unosi u opise i priče pjesme, koje su, pored motiva petrarhističkih, u lijepoj narodskoj dikciji i duhu narodne pjesme:

»Pasite drobne kravice, moje premile ovčice,
Da vimenašca nadmete da vidra mlika nal'jete
i sa mnom se obeselite
Potoci i vrulje provrite mlikom i vinom veselim,
Mlikom i vinom veselim i izbiranim omanom.
I ti nebeska svitlosti pridaj svitlosti i kriposti
i dvigni više zlatni plam i prosvitli ov mili dan
jer je god moje ljubavi«.

Zoranić dodaje, da se ova i druge slične pjesmice pjevaju »uz zvuk«: »A ti divojko šegljiva« i »uz zvuk«: »Drazi mi goru projdoše«.

Brno Krnarutić (1515–1572) pjeva i izdaje u Mlecima, po modi onoga vremena, »Smrt Pirama i Tižbe«, ali i epos »Vazetje Sigeta grada«. Radi ga po kronici komornika bana Nikole Zrinskoga, Ferenca Čruka, kronici pisanoj u čistoj čakavštini glagolicom, posvećuje sinu Nikolinu, Jurju Zrinskome.

Juraj Baraković (1548–1628) štampa u Mlecima 1613. spjev »Vila slovinska«, u »13 petja«. Uzor mu je Zoranić, a u širokom sveslavenstvu Mavro Orbini (»Regno dei Slavi«, 1601). U četvrtom i petom pjevanju (petju) opisuje zbor »vila u Velebiću«, u petom i šestom kolo vila u čast Zadra, u sedmom postanak slovinskog jezika, u osmom svadbu zadarsku, na kojoj »neko dite malolitno piva bugaršticu o Majci Margariti«, koju prenosi, kako je druge dvije bugaršticе prenosio Hektorović Hvaranin (»Ribanje«).

»S iztoka na zapad i opet u pogrič, svud zvuči i dosad slovinske vrsti rič.« Ali vila se žali na Zadrane:

»Bih nigda doprla na vrime Marula Latinkam do grla i glas njih taknula, opet sam padnula zač jezik slovinski vas nauk od skula promini u rimski. Nimci i Poljaci svojim čast uznose, a moji zemljaci samnom s' ne ponose«.

Tuđinci su se digli na »Slovanov rod«, te bi, kad bi mogli, najvoljeli »kao panj usahnut klasti ga na oganj«. Pjesnik zato prikazuje Zadru »Vilu slovinsku«, neka je primi s onakvom ljubavlju, kakvom ju je namjenio. Ali su se zemljaci oglušili, vole tuđi jezik. »A ja ću mojime govorit ljudem svim, jer ja sam sa svime dičan njim: ja drugim ne umim od moga poroda govorit neg ovim koji mi Bog poda.«

Baraković izvodi i samo ime Zadra od riječi »Za-dar«, jer da je u starini sam morski bog Neptun dao taj grad svome sinu Slovanu za dar.

Zoranićev bijeg u planine i liječenje od nevolja svjetovnih u božjoj prirodi, Krnarutićev hrvatski herojski ep i Barakovićeva široko slovinska borba za narodni jezik, nisu sigurno bili direktna inspiracija mladoga Nazora, ali kako su oni dijalektički proizlazili iz historijskog položaja i strukture Zadra i iz atmosfere, koju su taj položaj i ta struktura stvarali, tako je i mladi Nazor u toj atmosferi propjevao sa jednakom tendencijom i jednakim duhom, makar i u drugoj formi i sa novim temama.

U petom deceniju devetnaestog vijeka u vrijeme narodnog i kulturnog buđenja, u Zadru je prvi put propjevao narodnim jezikom Petar Preradović, austrijski oficir, Graničar, odgojen njemački, dotle njemački pjesnik. Od 1843. do 1848. u Zadru, mladi Preradović osnivanje »Zore Dalmatinske« pozdravlja sa »Zora puca bit će dana«, nastavlja sa nizom pjesama, koje su postale i ostale najpopularnije; tu štampa svoje »Prvijence«, kojima u cijelom »ilirstvu« stječe glas najnadobudnijeg pjesnika. Jedne godine uređuje »Zoru Dalmatinsku«. Godine 1847. piše umjetnički ne mnogo uspjelu, ali po duhu, tendenciji i ideji neobično značajnu i programatsku dramu-misteriju »Kraljević Marko«, kojom Markov borbeni buzdovan pretvara u ralo i motiku, a Markov inat u poziv na jedinstvo i slogu (»Silazi slogo, kćerko nebesa, majko čudesa, silazi k nam«). Propovijeda vraćanje zemlji, zemljoradnji, selu i seljaštvu. To je bio prvi pokušaj neke polusimboličke polurealističke socijalne drame. To je bilo pred četrdesetosmom, u kojoj je Preradović bio na vojnoj službi u Italiji, a kasnije u vojnom odsjeku u Zagrebu. Ali to povezivanje sa zemljom i obraćanje pažnje ekonomskom momentu nije bilo slučajno ni u samom Ilirizmu, jer se i u Zagrebu pored Čitaonice osnivalo i Gospodarsko društvo, ni u Zadru, gdje su i nedjeljni časopisi »Zora Dalmatinska« na hrvatskom jeziku i »La Dalmazia« na talijanskom jeziku, mnogo pažnje i prostora posvećivali ekonomskim pitanjima i brizi za podizanje produktivne sposobnosti seljaka.

U drugoj polovici devetnaestoga vijeka u Zadru djeluje mladi profesor i historičar Natko Nodilo, koji će kasnije, kao profesor i akademik u Zagrebu, obraditi u golemoj studiji slavenski mit, koji će inspirisati Nazora. Nodilo dolazi u Zadar kao urednik novopokrenutog lista narodne borbe, koji je najprije izlazio na talijanskom jeziku pod imenom »Il Nazionale« (kasniji »Narodni List«) i vodi briljantnim člancima na talijanskom jeziku borbu sa talijanašima i autonomašima, pa i samim Tomaseom, da kasnije, kao profesor na gimnaziji, odgaja generaciju novih boraca.

U Zadru se na kraju devetnaestoga vijeka razvija bogat i intenzivan kulturni rad, pa mladi Nazor ulazi sa svojim svježim praslavenskim raspoloženjem u taj zadarski ambijenat i u tu zadarsku tradiciju, u pravi čas za sebe i za hrvatsku literaturu. U toj se tradicionalnoj atmosferi razvija u nacionalnog pjesnika baš u Zadru, po onoj istoj dijalektici, po kojoj su tu pred vjekovima propjevavali slavenski, nacio-

nalno, herojski i zemljaški stari Zoranići, Krnarutići i Barakovići i novi Preradovići i Nodili (jer je i Nodilo bio neke ruke historik-pjesnik), a neposredno prije njega pisali Ćuka i pjevali Katalinić-Jeretov.

U tom istom ambijentu i u to isto vrijeme u Zadru žive prelazno, kao i mladi Nazor, stariji Ivo Vojnović, kao činovnik pri Namjesništvu, koji je u Zadar došao iz Dubrovnika u isto vrijeme kad i Nazor iz Splita: godine 1899., a odlazi iz Zadra kad i Nazor, u jesen 1903. Vojnović donosi sa sobom iz Dubrovnika jedan dio »Trilogije«, – »Suton«, koji štampa 1900., ali u Zadru dovršava »Dubrovačku Trilogiju« i štampa u Zagrebu 1903. kad i Nazor »Hrvatske kraljeve« u Zadru. Nazor i Vojnović nisu imali naročitih kontakta u to vrijeme, a ni Vojnovićeva »Trilogija« nije imala onih naprednih i borbenih tendencija kao Nazorova poezija, ali je i ona svršavala, pored sveg oplakivanja »gosparstva«, priznanjem pobjede demokracije, seljaka, sela i zemlje. I ona je takovom izrađena u Zadru ...

Résumé

VLADIMIR NAZOR À ZADAR

(1899–1903)

L'auteur de cet article s'occupe depuis cinquante ans environ de l'oeuvre littéraire et principalement de l'oeuvre poétique de Vladimir Nazor, qu'il considère comme le plus grand poète croate du XXe siècle. Il lui a consacré, outre une quantité de petits articles et la rédaction de la première anthologie de la poésie de Nazor en 1922 *(Carmen vitae)*, l'importante monographie »Vladimir Nazor kao nacionalni pjesnik« (Vladimir Nazor en tant que poète national, 1924) et un essai sur les prémices poétiques de Nazor (*Hrvatsko Kolo*, 1951, 3–4). Dans le travail publié ci-dessus, l'auteur étudie l'oeuvre poétique de Nazor, créé à Zadar où le jeune poète a vécu de 1899 à 1903, en qualité de professeur suppléant au lycée. C'est à cette époque que Nazor, dans ses premiers recueils de poésies, légendes et poèmes épiques, commence à substituer aux thèmes généraux des sujets nationaux qui prévaudront dans son oeuvre ultérieure, à savoir: »Slavenske legende« (Légendes slaves, 1900), »Pjesma naroda hrvatskoga« (Chanson du peuple croate, 1901), le poème épique mythique »Živana« (1902), le poème épique »Medvjed Brundo« (l'Ors Brundo, satyre représentant la vie des animaux, 1903), le premier recueil intitulé »Lirika« (1899–1903) et le cycle »Hrvatski kraljevi« (Les Rois Croates, 1903). Tous ces thèmes que Nazor développe et perfectionne dans les années suivantes tirent leur origine de son séjour à Zadar. Accueillis avec enthousiasme à leur apparition par les éléments avancés de la jeunesse, ces sujets apportèrent à la poésie croate un esprit

plus combattif et plus optimiste, en remplaçant peu à peu l'influence exercée jusqu'alors par le plus grand poète de la génération précédente S. S. Kranjčević et par son pessimisme protestataire et prométhéen.

Il faut cependant remarquer que ce jeune poète de l'énergie vitale fut introduit dans la vie des letters sous les auspices de Kranjčević lui-même lequel, en sa qualité de rédacteur de la revue »Nada« (l'Espoir), ne manqua pas de lui accorder sa protection et ses encouragements. En analysant la poésie de Kranjčević et celle de Nazor, l'auteur souligne qu'elle reflète les conditions sociales et politiques de Croatie, Dalmatie et Bosnie bien plus que les circonstances personnelles de ces deux poètes. Il la fait également procéder du mouvement des jeunes déclenché en 1903 contre la tyrannie politique exercée en Croatie et en Dalmatie.

Ainsi Kranjčević, poète représentant la génération précédente dont le départ annonce plutôt un rebondissement d'énergies qu'une résignation, et Nazor dont l'optimisme vient revigorer la lutte nationale, doivent être considérés, ne fut-ce que d'une manière indirecte, comme forces actives du mouvement de rénovation inauguré par la nouvelle génération. En conclusion, l'auteur relève le fait caractéristique que c'était précisément à Zadar que Nazor a posé les bases de son oeuvre de poète national, en succédant à Kranjčević (mort en 1908), et rappelle que c'était également à Zadar qu'après 1840, Petar Preradović, le plus grand poète croate de cette époque, avait commencé à chanter en langue nationale et qu'il y écrivit ses poésies patriotiques les plus populaires.